

1937/38

ROZKAZ / НАКАЗ

nr 00485 / № 00485

Antypolska / Антипольська
operacja NKWD / операція НКВС
na sowieckiej / в Радянській
Ukrainie / Україні
1937–1938 / 1937–1938

1918 • 2018

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Patronat Narodowy
Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej
Andrzeja Dudy
w Stulecie Odzyskania Niepodległości

Національний патронат
Президента Республіки Польща
Анджея Дуди
з нагоди сторіччя відновлення
Незалежності РП

Wystawa przygotowana przez / Виставка підготовлена: **Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej – Komisję Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu / Архівом Інституту національної пам'яті – Комісією з переслідування злочинів проти польського народу we współpracy z: / у співпраці з: Państwowym Archiwum Obwodowym w Chmielnickim, Państwowym Archiwum Obwodowym w Odessie, Państwowym Archiwum Obwodowym w Winnicy / Державним архівом Хмельницької області, Державним архівом Одеської області, Державним архівом Вінницької області**

Wykorzystano także materiały ze zbiorów: / Використано також матеріали з фондів: **Stowarzyszenia „Memorial”, Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, Wydzielonego Archiwum Państwowego Służby Bezpieczeństwa Ukrainy, Centralnego Państwowego Kino-fono-foto-archiwum Ukrainy im. H. S. Przenysznoho, Instytutu Języka Polskiego PAN, Stefana Kuriaty, prof. Jurija Szapowala / Товариства «Меморіал», Центру польсько-російського діалогу і порозуміння, Галузевого державного архіву Служби безпеки України, Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного, Інституту польської мови Польської академії наук, Стефана Куряти, проф. Юрія Шаповала**

Koordinacja projektu / Координатор проекту: **Paweł Zielony / Павел Зельони**

Autorzy wystawy / Автори виставки: **Sergiusz Kazimierzczuk, Mariusz Kwaśniak, Paweł Zielony, dr Mariusz Żuławnik / Сергіуш Казімерчук, Маріуш Квасньяк, Павел Зельони, к.і.н. Маріуш Жулавнік**

Autorzy zdjęć / Автори фотографій: **Sergiusz Kazimierzczuk, Cezary Pomykało, Mariusz Żuławnik, Piotr Życieński / Сергіуш Казімерчук, Цезари Помикало, Маріуш Жулавнік, Піотр Жицьєнські**

Tłumaczenie na język ukraiński / Переклад на українську мову: **Iwan Kozłowski / Іван Козловський**

Tłumaczenie z języka rosyjskiego / Переклад з російської мови: **Izabela Rudaś, Bożena Witowicz / Ізабела Рудась, Божена Вітовіч**

Konsultacja naukowa / Наукові консультанти: **prof. Jurij Szapowal, Anna Zechenter / проф. Юрій Шаповал, Анна Зехентер**

Korekta / Коректор: **Irena Siwińska / Ірена Сівінська**

Projekt graficzny, skład, przygotowanie zdjęć / Графічне оформлення, верстка, підготовка фотографій: **Tandem Studio**

Element kartograficzny / Картографічні елементи: **Mariusz Olczyk / Маріуш Ольчик**

System wystawienniczy / Виставкова система: **Drukarnia Andrus, Warszawa / Друкарня «Андрус», Варшава**

Realizacja zdjęć inscenizacyjnych / Виконання фото-інсценізацій: **Grupa Rekonstrukcyjno-Filmowa GRF Bemowo, Stowarzyszenie Towarzystwo Kampinoskie w Granicy, Skansen Budownictwa Puszczańskie w Granicy – Kampinoski Park Narodowy, Fundacja Willa Jasny Dom w Warszawie / Група історичної кіно-реконструкції «Бемово», Асоціація «Кампінське товариство» в с. Граніца, Скansen пущанської архітектури в с. Граніца – Кампінський національний парк, Фонд «Вілла ясный дім» у Варшаві**

Autorzy składają serdeczne podziękowania dr. Wołodomyrowi Bajdyczowi, dr. Lili Bielousowej, dr. Pawłowi Krawczenko, dr. hab. Jurijowi Łehonowi, Katerynie Burduwalis, Ołeksandrowi Wojtowyczowi, dr. Olenie Sztepko, Ołeksandrowi Borowskiemu, dr. Maciejowi Wyrwie oraz wszystkim osobom, których pomoc umożliwiła zorganizowanie wystawy. Автори висловлюють щире подяку к.і.н. Володимирові Байдичу, к.і.н. Лілі Білоусовій, к.і.н. Павлу Кравченку, д.і.н. Юрію Легуну, Катерині Бурдуваліс, Олександрові Войтовичу, к.і.н. Олені Штепко, Олександрові Боровському, к.і.н. Мацею Вирві та всім тим, хто допомагав і сприяв в організації виставки.

Warszawa, listopad 2018 r. / Варшава, листопад 2018 р.

© Copyright by Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2018
© Copyright by Інститут національної пам'яті, Варшава 2018

Inszenizacja: Srebrne ręce, scena rekonstrukcyjno-filmowa Bemowo, fot. S. Pomukało
Inszenizacja: Зв'язані руки, група історичної кіно-реконструкції «Бемово», фот. С. Помикало

Polacy w Związku Sowieckim Поляки в Радянському Союзі

W wyniku podpisania traktatu ryskiego 18 marca 1921 r., kończącego wojnę polsko-bolszewicką, w granicach kształtującego się ZSRS pozostało ponad 1,2 mln Polaków. Mieszkali oni głównie w sowieckich republikach: ukraińskiej i białoruskiej. Największe miejskie skupiska diaspory polskiej znajdowały się w Leningradzie (dziś: Petersburg), Moskwie, Kijowie i Odessie. Władze na Kremlu prześladowały Polaków m.in. z powodu ich silnego poczucia tożsamości narodowej, przywiązania do własnej kultury oraz religii rzymskokatolickiej, a także za opór przeciw ateizacji i sowietyzacji życia publicznego czy kolektywizacji wsi. Pewną odwilż w polityce Józefa Stalina wobec Polaków przyniosło utworzenie dwóch polskich rejonów narodowych, cieszących się względną autonomią kulturalno-językową. W 1925 r. utworzono tzw. Marchlewszczyznę w obwodzie wołyńskim Ukraińskiej SRS, a w 1932 r. tzw. Dzierżyńszczyznę w obwodzie mińskim Białoruskiej SRS. W zamierzeniach władz miały one stanowić zalążek nowej republiki sowieckiej, skąd do Polski miał trafić ogień rewolucji. W obu rejonach tworzono w duchu komunistycznym polskie szkoły i teatry. Wydawano polskojęzyczne gazety oraz książki. Mimo to Polaków w dalszym ciągu traktowano jako „element niepewny”, swoistą V kolumnę przed przewidywaną wojną z II Rzeczpospolitą i państwami zachodniej Europy. Z tego też powodu w latach 30. z pasa nadgranicznego USRS i BSRS deportowano ich do Kazachstanu i na Syberię. Do 1937 r. zlikwidowano oba rejony narodowe.

У результаті підписання Ризького мирного договору 18 березня 1921, який завершив польсько-більшовицьку війну, в кордонах новоствореного СРСР залишилися понад 1,2 млн. поляків. Більшість з них проживала в Українській та Білоруській СРР. Найбільші міські скупчення польської діаспори були у Ленінграді (нині – Петербург), Москві, Києві і Одесі. Кремлівське керівництво переслідувало поляків, зокрема за сильне почуття національної ідентичності, за їхню вірність власній культурі та римо-католицькій релігії, а також за спротив атеїзації і радянзації публічного життя чи колективізації села. Своєрідна відліга в політиці Йосифа Сталіна щодо поляків прийшла враз з утворенням двох польських національних районів, які отримали відносну мовно-культурну автономію. У 1925 році в Волинській окрузі УСРР було утворено Мархлевський польський національний район, а у 1932 році – Держинський польський національний район Мінської області Білоруської СРР. За задумом влади, ці райони мали дати початок новій радянській республіці, з якої вогонь революції мав перекинутися на Польщу. В обох районах створювалися польські школи і театри, що працювали в комуністичному дусі. Виходили газети та друкувались книги польською мовою. Попри це, до поляків й надалі ставились як до «неблагонадійного елемента» та сприймали як своєрідну «п'яту колоду» напередодні очікуваної війни з Другою Річчю Посполитою і державами Західної Європи. Зважаючи на це, у 30-х роках їх депортували з прикордонної смуги УСРР і БСРР до Казахстану та Сибіру. До 1937 року обидва польські національні райони було ліквідовано.

Informacja o pierwszym Zjeździe Rad Delegatów Robotniczych i Włościańskich Rejonu Polskiego im. Juliana Marchlewskiego na Wołyniu. 30 marca 1926 r. Dodatek informacyjny do czasopisma „Sierp”, nr 16 z 1926 r. Źródło: Instytut Języka Polskiego PAN, <https://prasapolukrjip.pan.pl/> / Informacja pro Pierwszy z'jazd rad robotniczych i sеляńських делегатів польського району імені Юліана Мархлевського на Волині. 30 березня 1926 року. Інформаційний додаток до журналу «Серп», № 16, 1926 р. Джерело: Інститут польської мови ПАН, <https://prasapolukrjip.pan.pl>

Organ prasowy „Marchlewszczyzna Radziecka”, nr 136 z 8 grudnia 1933 r. Źródło: Instytut Języka Polskiego PAN, <https://prasapolukrjip.pan.pl/> / Друкований орган «Радянська Мархлевщина», № 136 від 8 грудня 1933 року. Джерело: Інститут польської мови ПАН, <https://prasapolukrjip.pan.pl>

Rzeczpospolita Polska
Річ Посполита Польська

Білоруська SRS
Білоруська СРР

Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich
Союз Радянських Соціалістичних Республік

Українська SRS
Українська СРР

Marchlewsk (d. Dołbysz)
Мархлевськ (кол. Довбиш)

Київ

Marchlewszczyzna
Мархлевський район

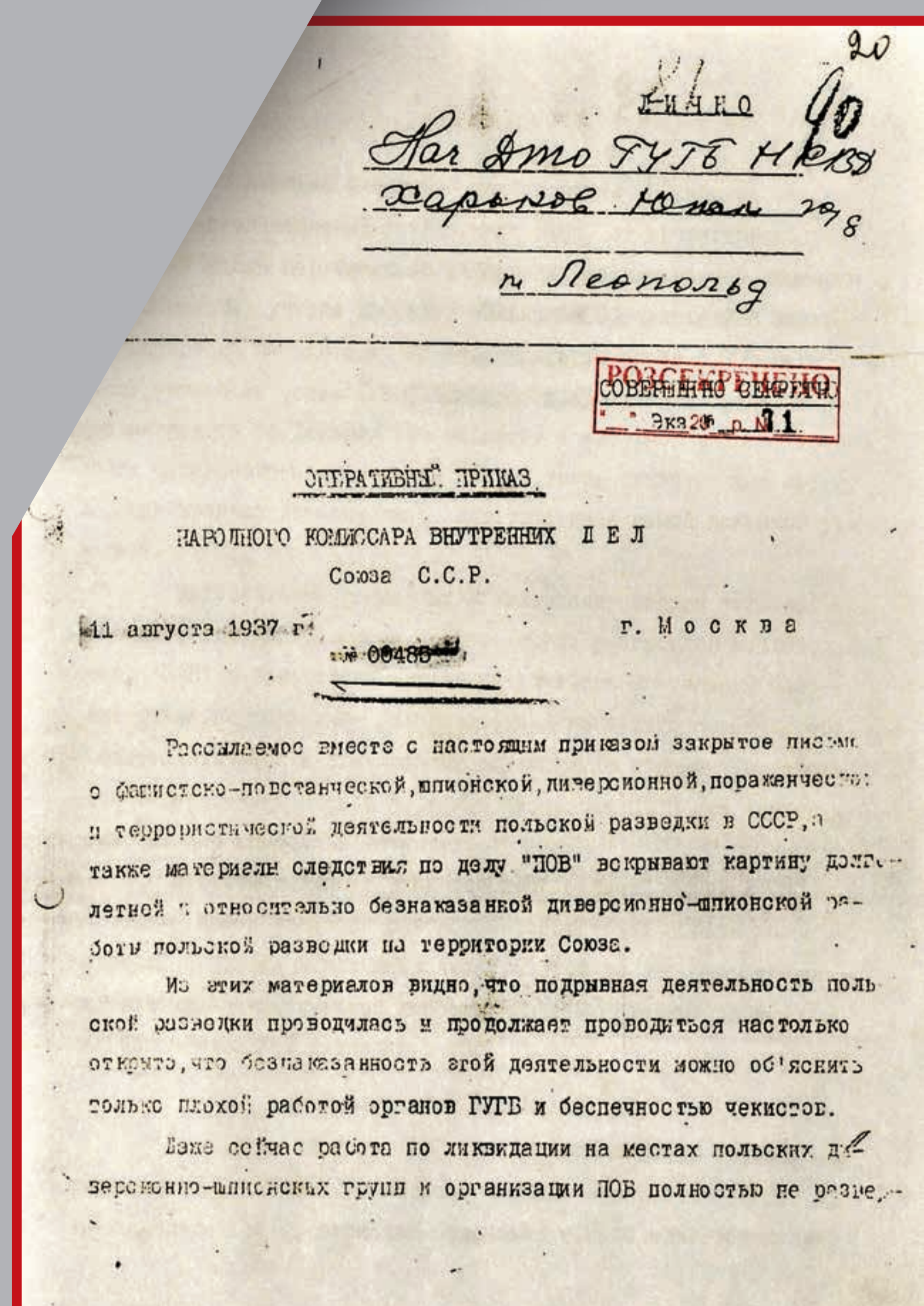
Mapa Polskiego Rejonu Narodowego im. Juliana Marchlewskiego z lat 1925–1935 / Карта Польського національного району імені Юліана Мархлевського /1925–1935 pp./

zobacz więcej / 2 / більше тут

11 августа 1937 г.

Rozkaz Jeżowa Наказ Ежова

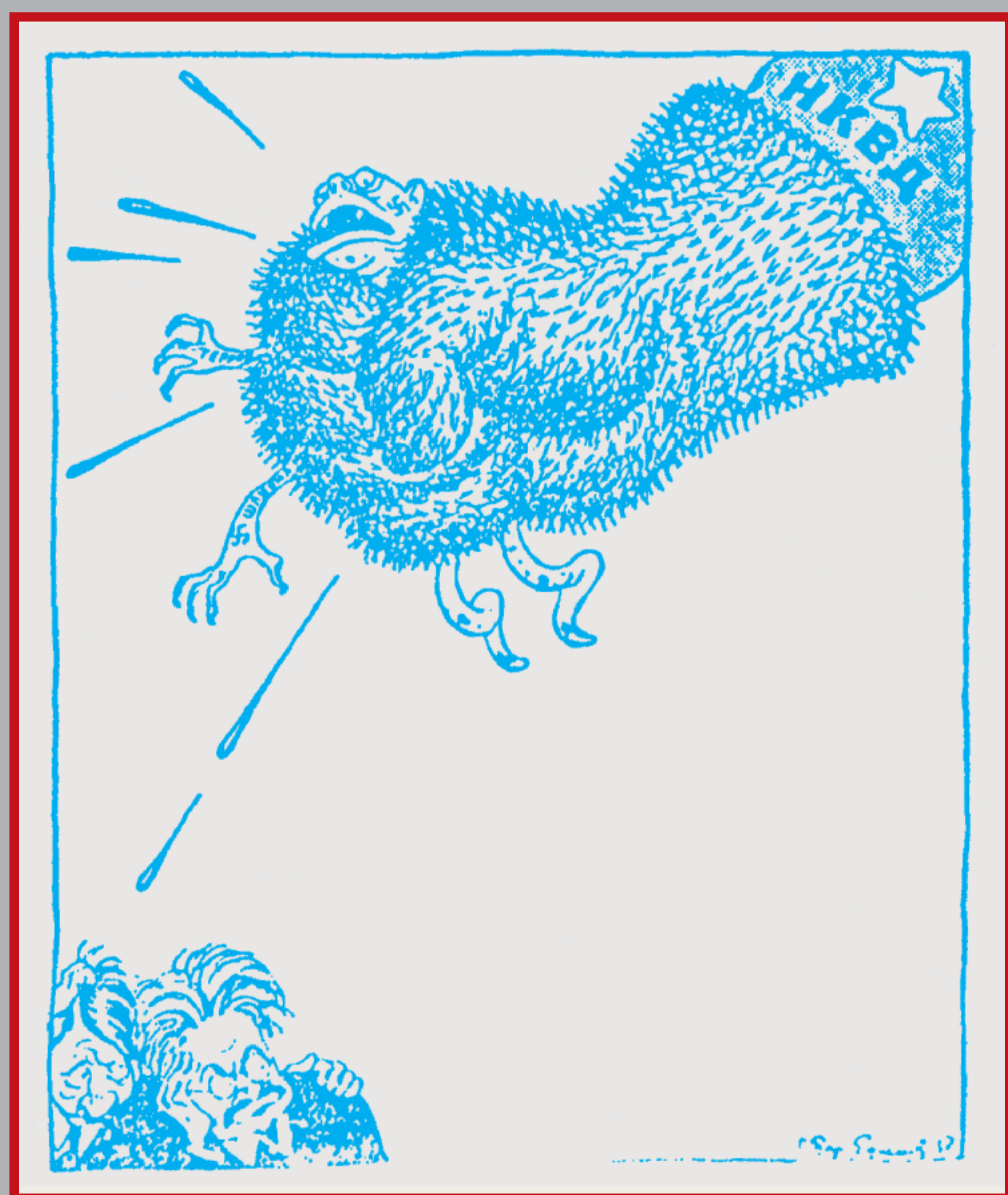
Rozkaz operacyjny nr 00485 z dnia 11 sierpnia 1937 r. podpisany przez szefa NKWD Nikołaja Jeżowa. Dwa dni wcześniej został on zatwierdzony przez Biuro Polityczne Komitetu Centralnego WKP(b) z Józefem Stalinem na czele. Ze zbiorów NDA SBU / Оперативний наказ № 00485 від 11 серпня 1937 року за підписом шефа НКВС Миколи Єжова. Двома днями раніше його затвердило Політбюро Центрального Комітету ВКП (б) на чолі з Йосифом Сталіним. З фондів ГДА СБУ

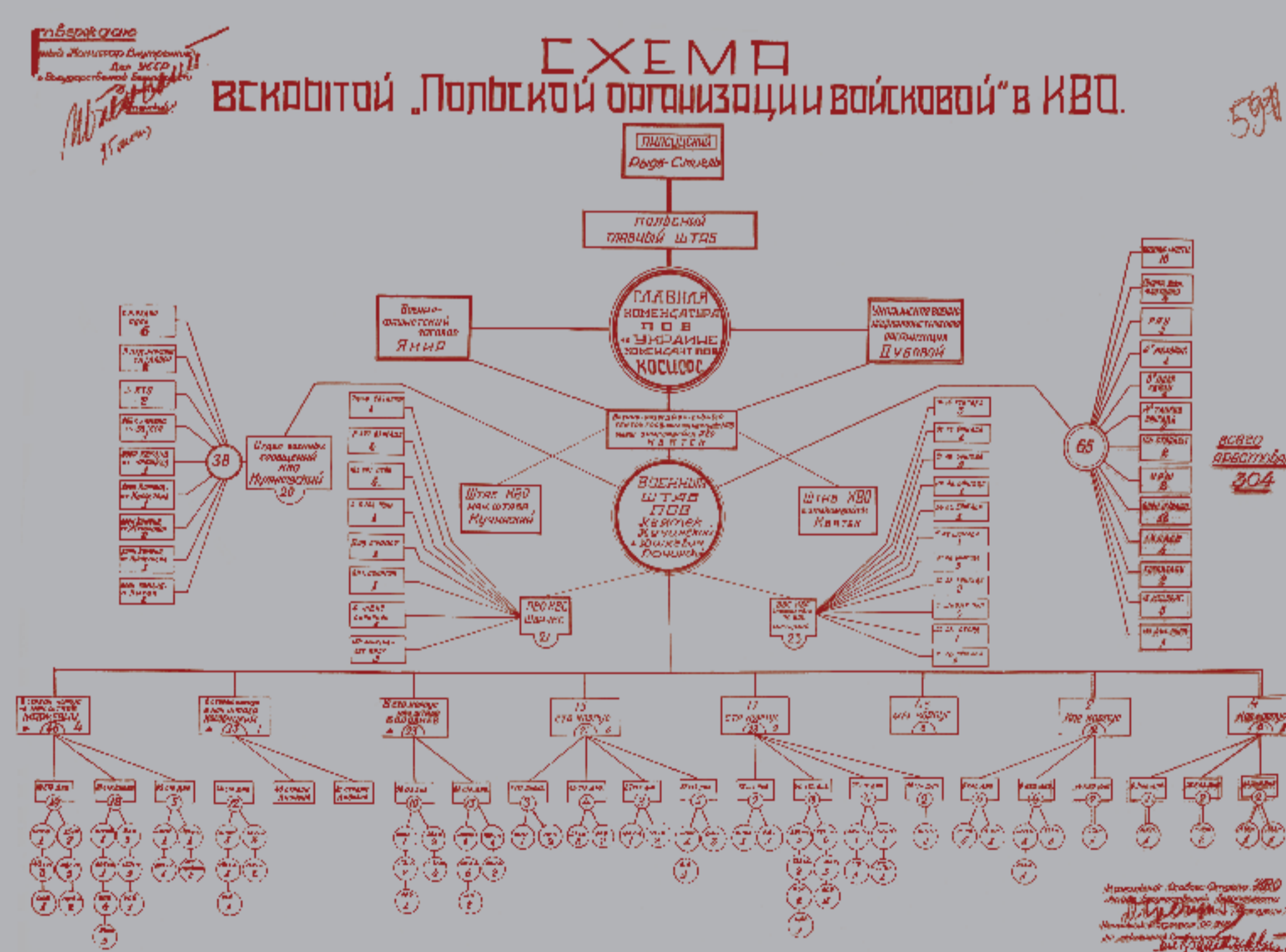
Nikołaj Jeżow (czwarty od prawej w dolnym rzędzie) na spotkaniu poświęconym wprowadzeniu masowych represji, czerwiec 1937 r. Fot. Centrum Naukowo-Informacyjne „Memorial” w Moskwie / Микола Єжов (четвертий справа, сидить у першому ряду) на нараді, присвяченій початкові проведення масових репресій, червень 1937 р. Fot. Науково-інформаційний центр «Меморіал» у Москві

Wkrótce po rozpoczęciu „operacji kulackiej”, w ramach której przeprowadzano masowe represje wobec przeciwników władzy sowieckiej, szef NKWD Nikołaj Jeżow podpisał 11 sierpnia 1937 r. rozkaz nr 00485 o rozpoczęciu „operacji polskiej”. W porównaniu z „niemiecką”, „grecką”, „fińską” czy „łotewską” była ona największą z „operacji narodowościowych” NKWD w czasie Wielkiego Terroru. Aresztowanych oskarżano o przynależność do nieistniejącej od 1921 r. Polskiej Organizacji Wojskowej (POW), zarzucając im prowadzenie działalności szpiegowsko-wywrotowej na rzecz II RP. Z dokumentów ujawnionych przez historyków rosyjskiego „Memoriału” wynika, że podczas tej akcji aresztowano ponad 143 tys. osób. Spośród nich 139 tys. skazano, w tym co najmniej 111 tys. na karę śmierci (80% spośród aresztowanych). Blisko 30 tys. Polaków zesłano do łagrów. Według rosyjskiego badacza Nikołaja Iwanowa *Polaków zabijano 36 razy częściej niż innych obywateli ZSRS*. Tylko na Ukrainie, gdzie znajdowało się największe skupisko ludności polskiej w ZSRS, osądzono 55 928 osób, z czego 47 327 zamordowano. W ramach „operacji polskiej” ginęli także przedstawiciele innych narodowości, m.in. Ukraińcy, Rosjanie, Białorusini, Żydzi. Wszystkie powyższe „operacje” NKWD zostały zakończone 26 listopada 1938 r.

Невдовзі після початку «куркульської операції», в рамках якої проводились масові репресії щодо «ворогів радянської влади», шеф НКВС Микола Єжов 11 серпня 1937 р. підписав Наказ № 00485 про проведення «польської операції». У порівнянні з «німецькою», «грецькою», «фінською» та «латвійською», вона стала найбільшою серед «національних операцій», проведених НКВС у період Великого терору. Заарештованих звинувачували у членстві в неіснуючій з 1921 року «Польській військовій організації» («ПОВ»), інкримінуючи їм «проведення диверсійно-шпигунської діяльності на користь II РП». На підставі документів, які стали надбанням гласності завдяки історикам російського «Меморіалу», відомо: в рамках операції були заарештовані понад 143 тисячі осіб, 139 тисяч з яких були засуджені, в т.ч. щонайменше 111 091 до смертної кари (80% заарештованих). Близько 30 тисяч поляків були відправлені в табори. За твердженням російського історика Миколи Іванова, *поляків убивали у 36 разів частіше, ніж інших громадян СРСР*. Лишень в Україні, де було найбільше в СРСР районів компактного проживання польського населення, було засуджено 55 928 осіб, причому 47 327 з них – до смертної кари. У рамках «польської операції» знищували також представників інших національностей, зокрема українців, росіян, білорусів, євреїв. Усі вищезгадані «операції» НКВС були завершені 26 листопада 1938 р.

Rysunek satyryczny Borisa Efimowa „Jeżowe rękawice”, zamieszczony w lipcu 1937 r. w sowieckim dzienniku „Prawda”. Fot. domena publiczna / Сатиричний малюнок Бориса Єфимова «Єжові рукавиці», опублікований в радянській газеті «Правда» у липні 1937 р. Fot. Публічне надбання

Schemat „rozpracowanej” przez NKWD Polskiej Organizacji Wojskowej, 1937 r. Ze zbiorów NDA SBU / Схема «викритої» органами НКВС Польської військової організації, 1937 р. З фондів ГДА СБУ

zobacz więcej / 3 / більше тут

№ 00485

Mechanizm zbrodni

Механізм злочину

W celu wykonania rozkazu Jeżowa funkcjonariusze NKWD zbierali wszelkie informacje o Polakach mieszkających na podległym im terenie. Donos, polsko brzmiące nazwisko, kontakt z osobami mieszkającymi w Polsce czy nawet posiadanie polskich książek były dla śledczych wystarczającą podstawą aresztowania. Sprawdzano polskie szkoły, biblioteki, ścigano katolików. Śledztwa były pobieżne. Torturami zmuszano aresztowanych, by przyznawali się do rzekomych win i wydawali kolejne niewinne osoby. Najczęściej oskarżano ich o szpiegostwo, antysowiecką propagandę i agitację, uczestnictwo w organizacji kontrrewolucyjnej, niezgłoszenie do NKWD działalności szpiegowskiej członków najbliższej rodziny, organizowanie powstania zbrojnego na terytorium ZSRS, sabotaż czy kontakty z obywatelami innego państwa. W pierwszym okresie oskarżonych skazywała „dwójka”, czyli specjalna komisja złożona z szefa miejscowego NKWD i prokuratora. Wyroki zatwierdzane były w Moskwie przez szefa NKWD i prokuratora generalnego ZSRS. W celu przyspieszenia tego procesu w drugiej połowie września 1938 r. powołano „trójki” – skład dotychczasowych „dwójek” został poszerzony o lokalnego przywódcę partyjnego. Istniały dwie kategorie kary. Pierwsza oznaczała rozstrzelanie, druga – zsyłkę do tzw. poprawczych obozów pracy na okres od 5 do 10 lat. Od wydawanych wyroków nie było apelacji.

Zmetyo wykonання наказу Єжова співробітники НКВС збирали повну інформацію про поляків, котрі проживали на підвідомчій їм території. Донос, прізвище з польським звучанням, контакти з людьми, котрі проживають у Польщі, ба, навіть наявність польських книжок, були для слідчих достатньою підставою для арешту. Перевіряли польські школи, бібліотеки, переслідували католиків. Слідства велись поверхово. Тортурами змушували заарештованих зізнаватись у нібито скоєних злочинах та видавати наступних невинних людей. Найчастіше заарештованих звинувачували у шпигунстві, антирадянській пропаганді і агітації, участі в контрреволюційній організації, неповідомленні НКВС про шпигунську діяльність найближчих членів сім'ї, організації збройного повстання на території СРСР, саботажі або у контактах з громадянами іншої держави. На першому етапі вирок обвинуваченим виносили «двійки», тобто спеціальні комісії у складі шефа місцевого управління НКВС і прокурора. Вироки затверджувались у Москві шефом НКВС і генеральним прокурором СРСР. З метою прискорення цього процесу, в другій половині вересня 1938 р., були створені «трійки» – до складу раніше існуючих «двійок» включили місцевих партійних керівників. Були дві категорії покарань: «перша» – розстріл, «друга» – заслання у т.зв. виправно-трудова табори на строк від 5 до 10 років. Постановлений «трійкою» вирок не підлягав оскарженню.

Sowiecki plakat propagandowy z hasłem: „Кош we właściwym czasie!”. Autor plakatu: Wiktor Deni, 1920 r. Źródło: Wikimedia Commons / Радянський пропагандистський плакат з лозунгом: «Коси вчасно!». Автор плакату Віктор Дені, 1920 р. Джерело: Вікісховище

Oddział operacyjny NKWD wykonujący egzekucje w okolicach Dolbysza. Dumnie eksponowane zegarki były nagrodą za eksterminację ludności. Fot. z archiwum S. Kurjaty / Оперативна група НКВС, що займалася виконанням розстрілів у районі Довбиша. Годинники, які з гордістю демонструють чекісти, були їх нагородою за геноцид населення. Фото: з архіву С. Куряти

Wsiewołod Baliński, szef NKWD ukraińskiej SRS. W 1933 r. sfabrykował mit polskiej siatki szpiegowskiej POW jako odpowiedzialnej za klęskę głodu na sowieckiej Ukrainie. Sam stał się ofiarą swojej polityki. W 1937 r. został skazany na śmierć za rzekome uczestnictwo w antysowieckim spisku, a w listopadzie tego roku rozstrzelany. Fot. HDA SBU / Всеволод Балицький, шеф НКВС Української СРР. У 1933 р. сфабрикував міф про польську шпигунську мережу «ПОВ» як винуватицю голоду в радянській Україні. Сам став жертвою власної політики. У 1937 р. був засуджений до смертної кари за «участь в антирадянській змові», а в листопаді того ж року розстріляний. Фото: ГДА СБУ

zobacz więcej / 4 / більше тут

Л И Ч Н О .

РОЗСЕКРЕЧЕНО

Rodzinne tragedie Трагедії сімей

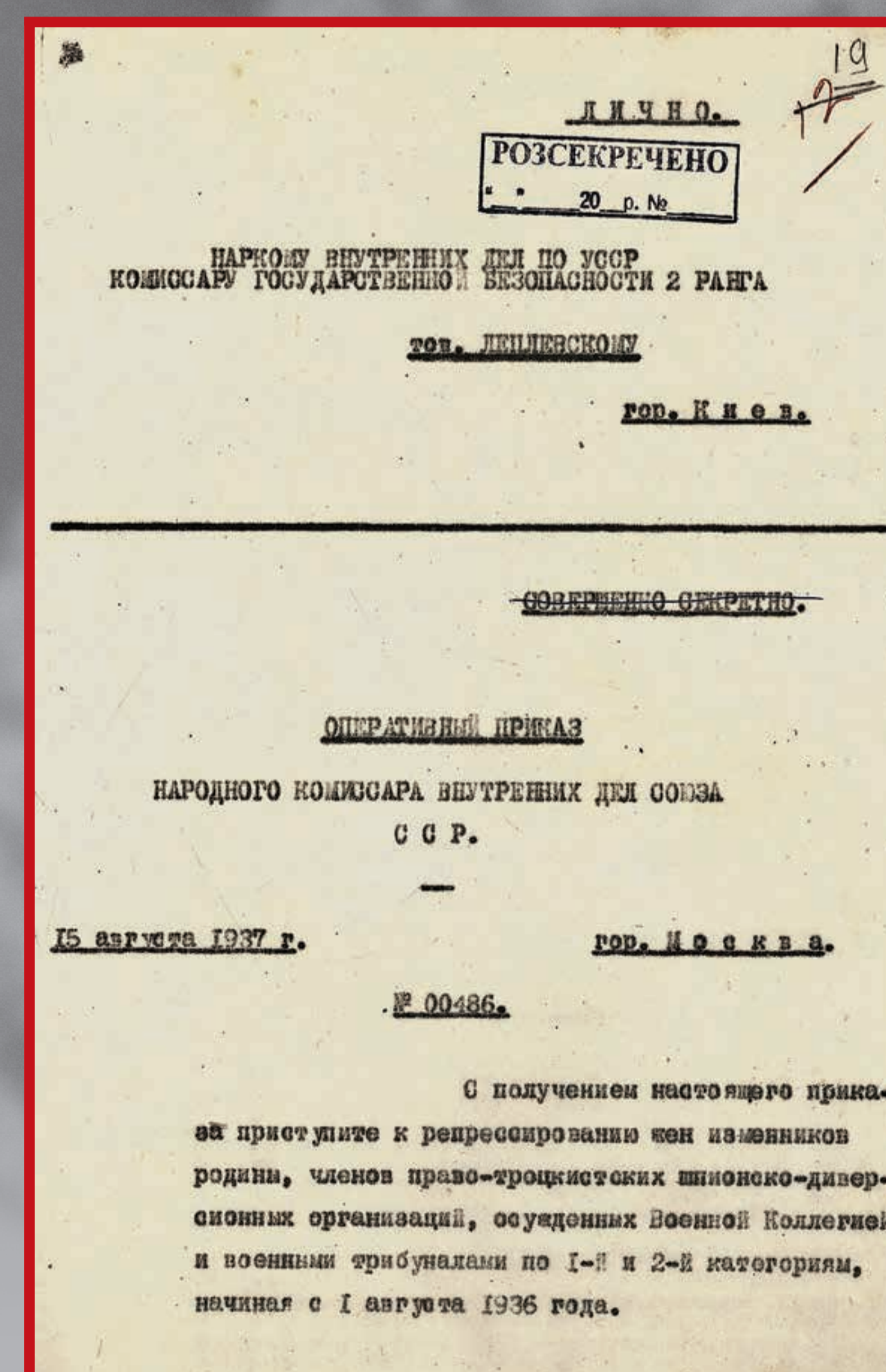

Maria Reus, córka Franciszka, ur. 1894 r. i zamieszkała w Satanowie, narodowość polska (obywatelstwo ZSRS). Oskarżona została o to, że była żoną rozstrzelanego za kontrrewolucyjną działalność szpiegowską Stepana Reusa (narodowości ukraińskiej) oraz że spotykała się w swoim mieszkaniu z żonami innych represjonowanych mężów. W 1938 r. została zesłana do Kazachstanu jako *element społecznie niebezpieczny*. Pozostawiła wtedy trójkę dzieci w wieku 20, 18 i 11 lat. Ze zbiorów PAO w Chmielnickim / Марія Францівна Реус, 1894 р.н., уродженка і жителька м. Сатанова, полька, громадянство СРСР. Звинувачувалась у тому, що була дружиною розстріляного за контрреволюційну шпигунську діяльність Степана Реуса (української національності), а також у тому, що в своїй квартирі збирала дружин інших репресованих. У 1938 р., як соціально небезпечний елемент, була заслана в Казахстан. Залишила трьох дітей: 20-річного, 18-річного і 11-річного віку. З фондів ДАХО

Kolejny rozkaz Jeżowa, nr 00486 z 15 sierpnia 1937 r., zawierał szczegółową instrukcję, jak należy postępować z żonami i dziećmi „szpiega” lub „wroga ludu”: *W stosunku do każdej aresztowanej i każdego niebezpiecznego społecznie dziecka od 15 roku życia wszczyna się postępowanie śledcze [...]. Żony zdrajców ojczyzny zostają skazane w zależności od tego, jak bardzo są społecznie niebezpieczne, na minimum 5–8 lat obozu. Niebezpieczne społecznie dzieci skazanych, w zależności od wieku, stopnia niebezpieczeństwa i możliwości poprawy, zostają uwięzione w obozach, koloniach pracy NKWD lub w domach dziecka o specjalnym reżimie. [...]. Oskarżone żony zdrajców ojczyzny, które nie zostały aresztowane z powodu choroby i chorych dzieci, po wyzdrowieniu należy aresztować i skierować do obozu. Żony zdrajców ojczyzny, które karmiły piersią po wydaniu wyroku należy bezzwłocznie aresztować i skierować do obozu [...]. Dzieci karmione piersią są kierowane razem ze skazanymi matkami do obozów, skąd po osiągnięciu 1–1,5 roku są przenoszone do domów dziecka i żłobków Ludowych Komisariatów Zdrowia.*

В черговому наказі Єжова, № 00486 від 15 серпня 1937 р., дається детальна інструкція, як слід поступати з дружинами та дітьми «шпигунів» та «ворогів народу»: *На кожную заарештовану та на кожную соціально небезпечну дитину старшу 15-річного віку заводиться слідча справа [...]. Дружини засуджених зрадників батьківщини підлягають ув'язненню в таборах на строк не менше 5-8 років, залежно від рівня соціальної небезпеки. Соціально небезпечні діти засуджених, залежно від їх віку, рівня небезпеки та можливостей виправлення, підлягають ув'язненню в таборах або виправно-трудова колоніях НКВС, або розміщенню в дитячих будинках особливого режиму. [...] Засуджені дружини зрадників батьківщини, що не були заарештовані у зв'язку з хворобою або наявністю в них хворих дітей, після одужання, підлягають арешту та відправленню в табір. Дружини зрадників батьківщини, які мають грудних дітей, після ухвалення вироку, підлягають негайному арештові і відправленню в табір [...]. Грудні діти, відправляються разом з їх засудженими матерями в табори, звідки, після досягнення 1 – 1,5 року, передаються в дитячі будинки та ясла Народних комісаріатів з охорони здоров'я.*

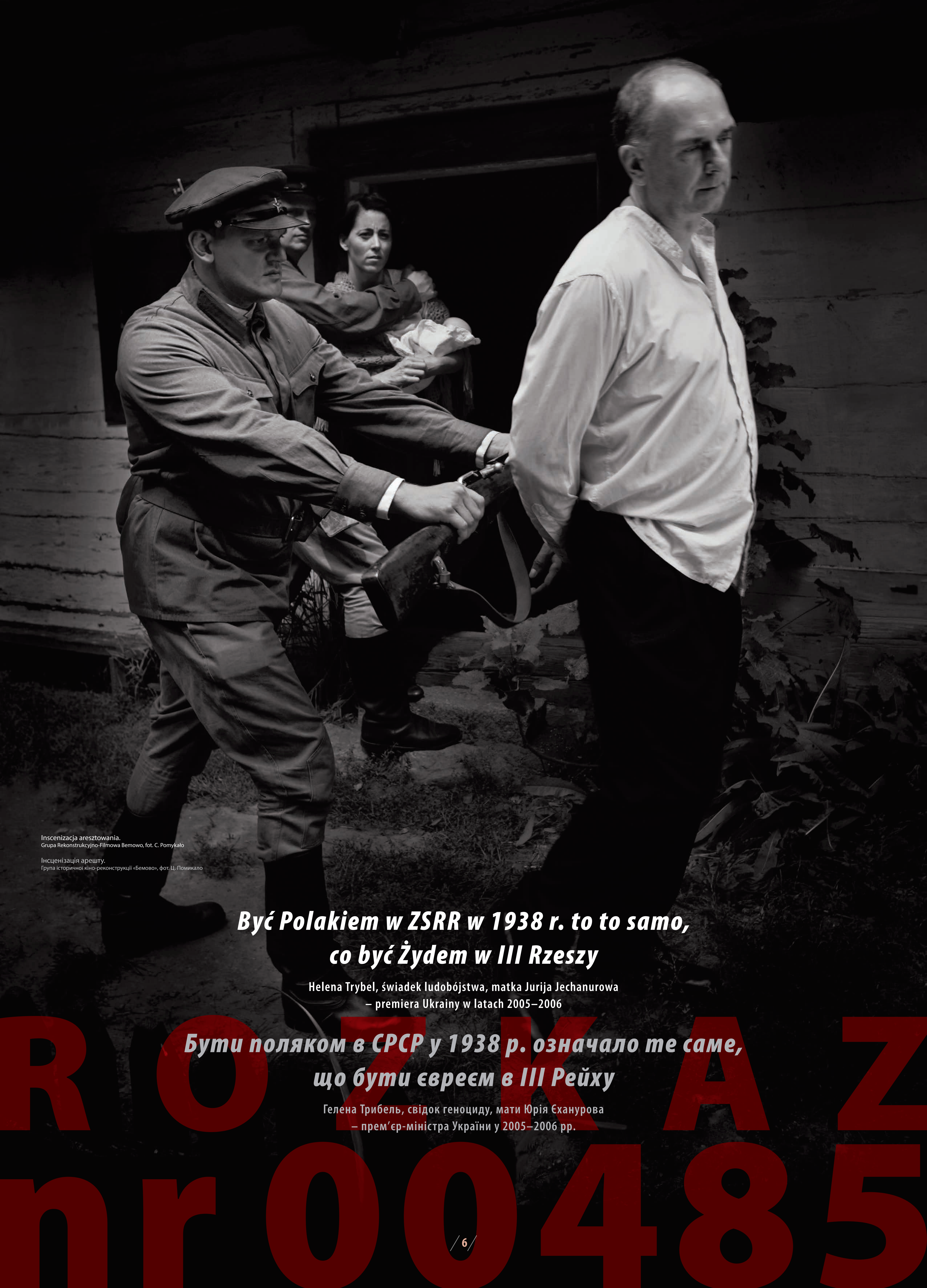
С получением настоящего приказа приступите к репрессированию жен изменников родины, членов право-троцкистских шпионско-диверсионных организаций, осужденных Военной Коллегией и военными трибуналами по I-й и 2-й категориям, начиная с 1 августа 1936 года.

Strona z rozkazu operacyjnego szefa NKWD Nikolaja Jeżowa nr 00486 z 15 sierpnia 1937 r. Ze zbiorów HDA SBU / Stronka z Operativnogo nakuza shefa NKVC Mikoli Jeżova № 00486 від 15 серпня 1937 р. з фондів ГДА СБУ

zobacz więcej / 5 / більше тут

Inscenizacja aresztowania.
Grupa Rekonstrukcyjno-Filmowa Bemowo, fot. C. Pomikało

Інценізація арешту.
Група історичної кіно-реконструкції «Бемово», фот. Ц. Помикало

***Być Polakiem w ZSRR w 1938 r. to to samo,
co być Żydem w III Rzeszy***

Helena Trybel, świadek ludobójstwa, matka Jurija Jechanurowa
– premiera Ukrainy w latach 2005–2006

***Бути поляком в СРСР у 1938 р. означало те саме,
що бути євреєм в III Рейху***

Гелена Трибель, свідок геноциду, мати Юрія Єханурова
– прем'єр-міністра України у 2005–2006 рр.

**ROZKAZ
nr 00485**

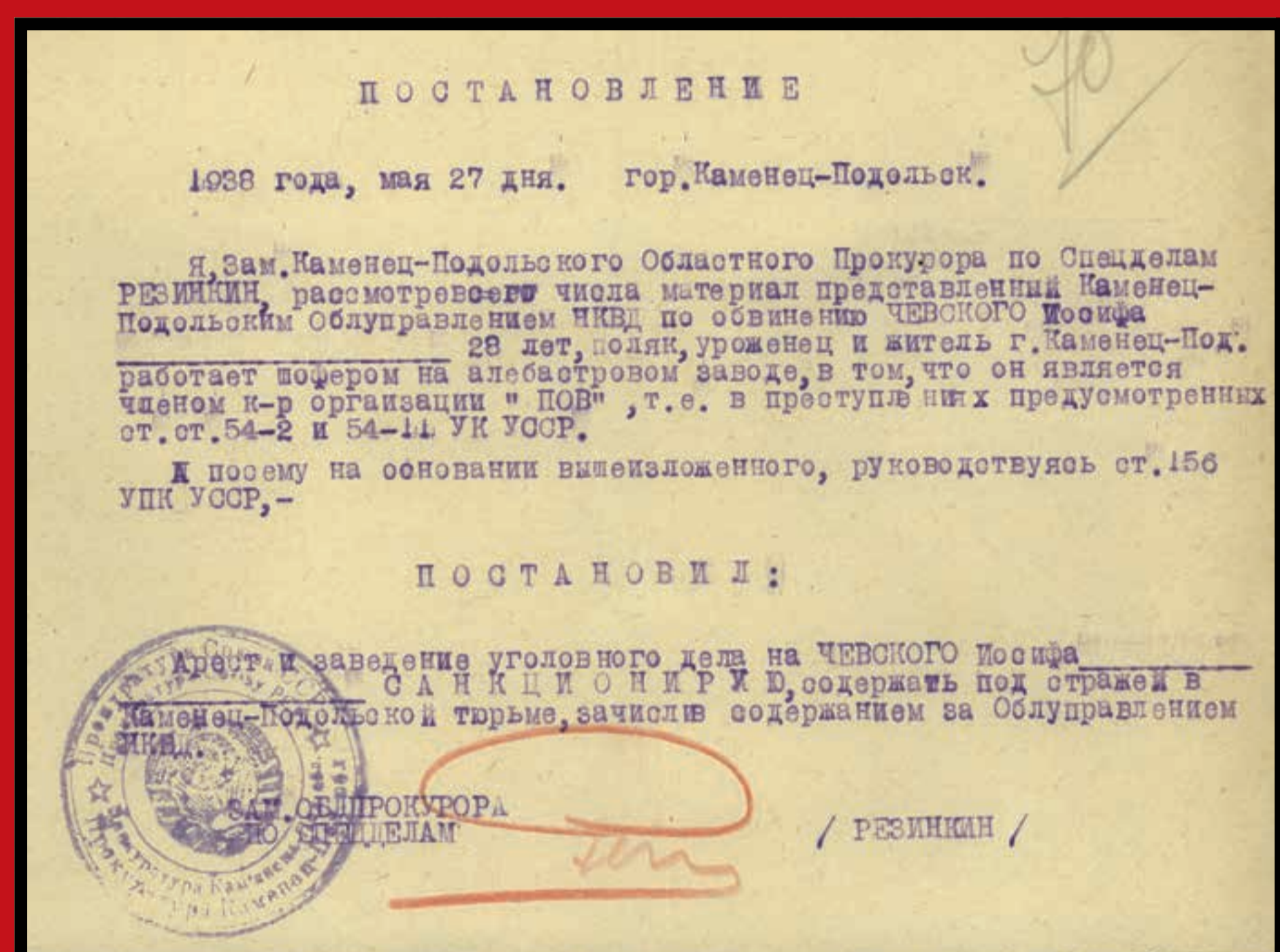
заведение уголовного дела на ЧЕВСКОГО Иосифа
 С А Н К Ц И О Н И Р И Ю, содержать под стражей в
 Каменец-Подольской тюрьме, зачислив содержащимся в Облуправление

Józef Czewski

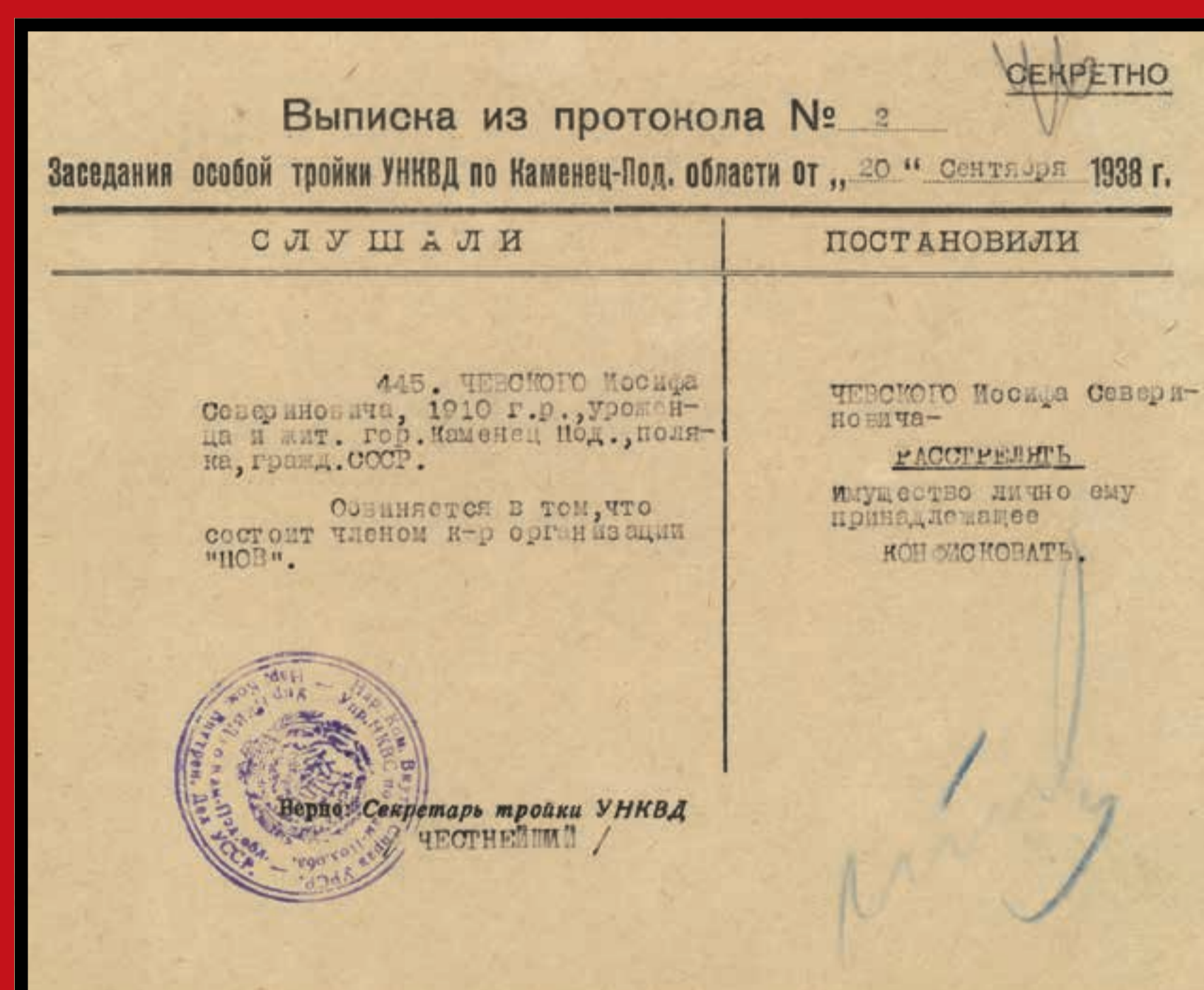
W maju 1938 r. NKWD z Kamieńca Podolskiego aresztowało 66 osób podejrzanych o członkostwo w Polskiej Organizacji Wojskowej. Wśród nich znalazł się Józef Czewski, szofer zakładu kamieniarskiego. Oskarżony został o to, że był członkiem POW, prowadził kontrewolucyjną agitację i przygotowywał się do popełnienia aktów dywersyjnych w czasie wojny i wzywał do powstania. Śledczy zarzucali Czewskiemu także utrzymywanie kontaktów z bratem, który wyjechał do Polski. Postanowieniem trójki NKWD z 20 września 1938 r. został rozstrzelany, a jego osobiste mienie skonfiskowane. Pozostawił żonę Eugenię i dziesięcioletnią córkę. Podczas rewizji akt sprawy 31 marca 1958 r. śledczy zapisał: *Na podstawie przeglądu materiałów archiwalnych sprawy wymienionych 66 osób należy stwierdzić, że nie było wystarczającego materiału dowodowego dla postawienia im zarzutów karnych. [...] W toku rewizji sprawy ustanowiono, że w obwodzie Kamieniec Podolski nigdy nie istniała komórka POW, a więc nie istnieli jej członkowie ani kierownictwo, a oskarżenie tych osób było wymysłem ówczesnych pracowników NKWD. Na podstawie powyższego [wobec następujących osób...] wyroki skazujące uchylić i sprawę umorzyć z powodu braku dowodów winy. Józef Czewski został pośmiertnie zrehabilitowany 5 czerwca 1958 r.*

Józef Czewski, syn Seweryna, ur. 1910 r. w Kamieńcu Podolskim, narodowość polska (obywatelstwo ZSRS). Ze zbiorów PAO w Chmielnickim / Юзеф Северинович Чевський, 1910 р.н., уродженець і мешканець м. Кам'янець-Подільський, поляк, громадянство СРСР. З фондів ДАХО

Postanowienie o aresztowaniu Józefa Czewskiego. Ze zbiorów PAO w Chmielnickim / Постанова про арешт Юзефа Чевського. З фондів ДАХО

Postanowienie trójki NKWD z 20 września 1938 r. Czewskiego Josifa Sewerynowicza za przynależność do POW; rozstrzelać, a jego osobiste mienie skonfiskować. Ze zbiorów PAO w Chmielnickim / Постанова трійки НКВС від 20 вересня 1938 р. Чевського Юзефа Севериновича за приналежність до «ПОВ» – розстріляти, а його особисте майно – конфіскувати. З фондів ДАХО

ЧЕВСКОГО Иосифа Севериновича –

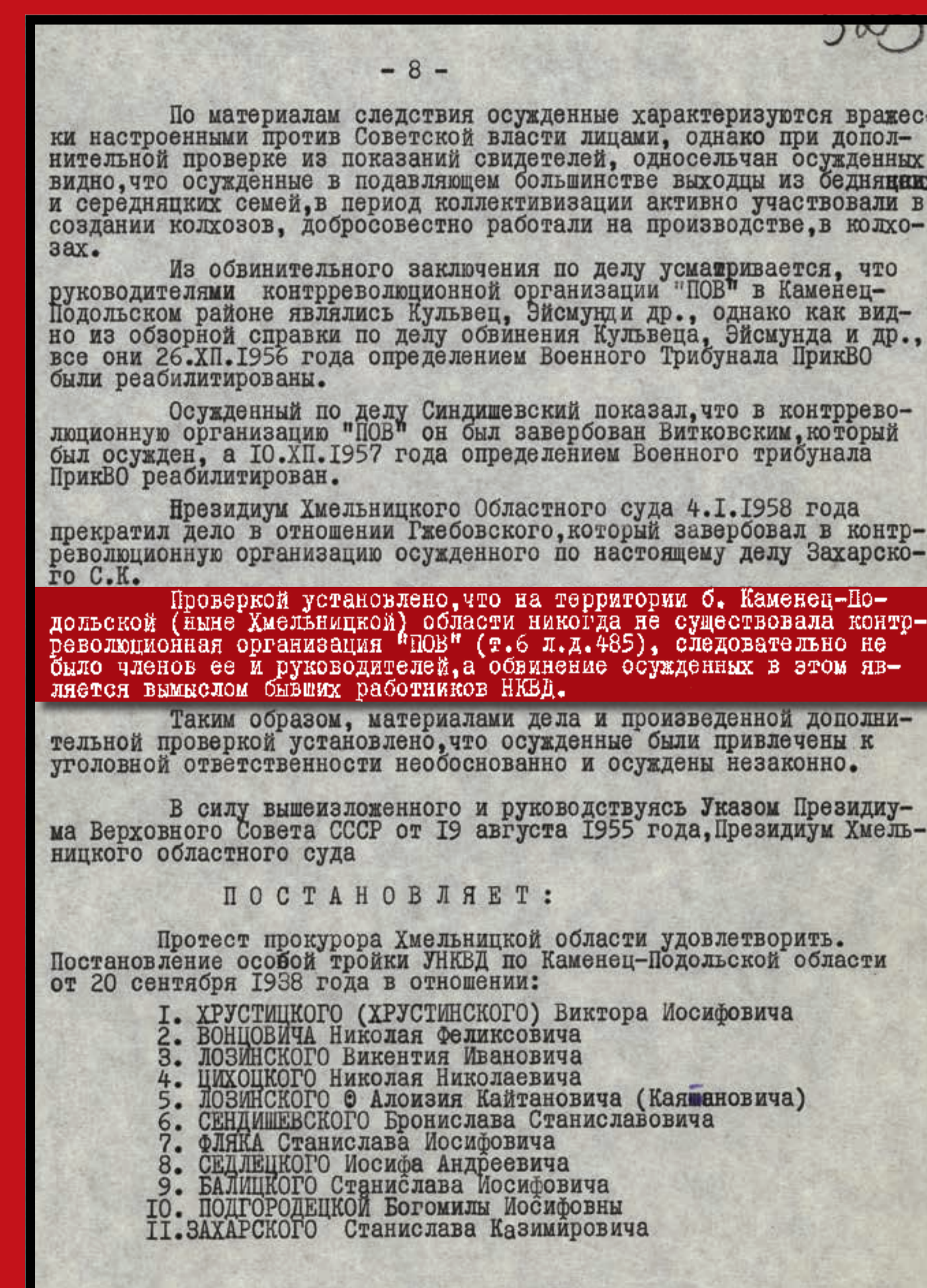
РАССТРЕЛИТЬ

ИМУЩЕСТВО ЛИЧНО ЕМУ ПРИНАДЛЕЖАЩЕЕ

КОНФИСКОВАТЬ.

Юзеф Чевський

У травні 1938 р. УНКВС по Кам'янець-Подільській області заарештувало 66 осіб, яким інкримінували членство в Польській військовій організації. Серед них був також Юзеф Чевський, 28-річний водій алебастрового заводу. Його обвинувачували в тому, що був членом «ПОВ», вів контрреволюційну агітацію, готувався до вчинення диверсійних актів під час війни і закликав до повстання. Слідчі інкримінували Чевському також підтримання контактів з братом, який виїхав до Польщі. На підставі Постанови особливої трійки НКВС від 20 вересня 1938 р. був розстріляний, а його особисте майно – конфісковане. Залишив дружину Євгенію та десятирічну доньку. Під час перевірки матеріалів справи 31 березня 1958 р. слідчий резюмував: *На підставі перегляду архівних матеріалів справи вищезгаданих 66 людей, слід констатувати, що матеріалів для притягнення їх до кримінальної відповідальності було недостатньо. [...] В ході перевірки справи встановлено, що у Кам'янець-Подільській області організація «ПОВ» ніколи не існувала, а отже не існувало її членів і керівництва, а обвинувачення засуджених за звинуваченням у цьому людей – вдумка колишніх працівників НКВС. На підставі вищевикладеного постанову особливої трійки [стосовно нижче вказаних осіб...] відмінити, а справу закрити за недоведеністю звинувачення. Юзеф Чевський реабілітований посмертно 5 червня 1958 року.*

Осьма сторінка постанови Президиуму хмельницького обласного суду з фрагментом, у якому йдеться про те, що у Кам'янець-Подільському ніколи не існувало організації «ПОВ». З фондів ДАХО

zobacz więcej / 7 / більше тут

АРХИВ

Отдела „А“ МГВ УССР

СЛЕДСТВОНА

Полученное из архива дело должно быть воз-

Sprawa Andrieja Jamkowego i 32 innych oskarżonych

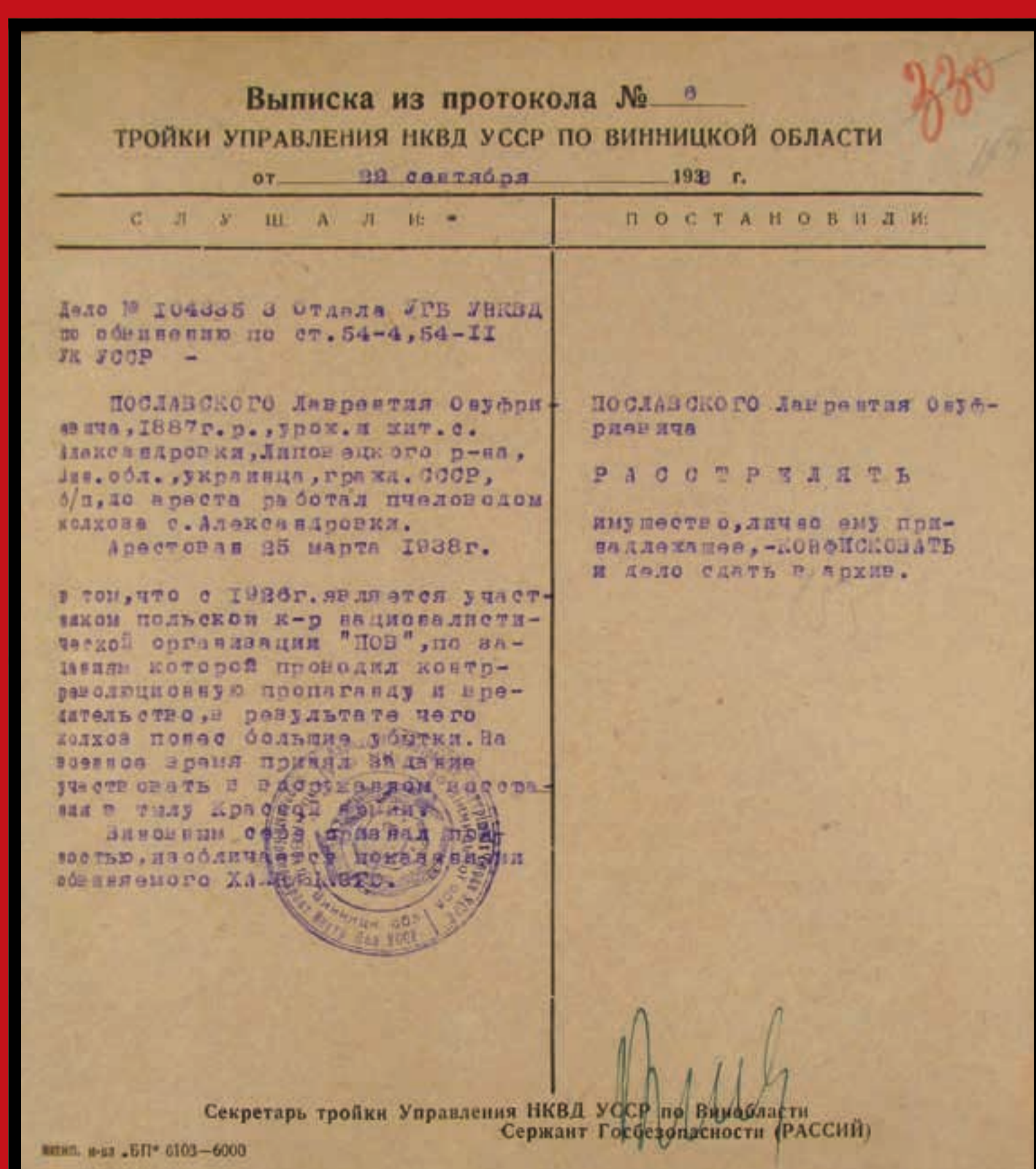
W ramach „operacji polskiej” byli prześladowani nie tylko Polacy. W marcu 1938 r. NKWD obwodu winnickiego aresztowało 33 mężczyzn ze wsi Zozowo, Aleksandrowka i Rotmistrowka. Jedenastu z nich było narodowości ukraińskiej. Oskarżeni zostali o przynależność do *kontrrewolucyjnej polskiej nacjonalistycznej organizacji POW*. Mieli truc bydło, niszczyć maszyny rolnicze, sabotować plany produkcyjne kolchozu, a na wypadek wojny – podpalać zapasy zboża i niszczyć drogi kolejowe. Wszyscy wymienieni w sprawie „Andrieja Jamkowego i 32 innych [...]”, oskarżeni według protokołu NKWD z 22 września 1938 r., zostali rozstrzelani, a ich mienie zostało skonfiskowane. 24 maja 1960 r. po zakończeniu rewizji sprawy śledczy KGB napisał: *w byłym Zarządzie NKWD obwodu winnickiego w latach 1937–1938 miało miejsce rażące naruszenie prawa, aresztowani byli ludzie bez dowodów na ich przestępczą działalność, podczas przesłuchań miało miejsce fałszowanie dokumentów śledztwa, a prowadzący śledztwo Zaputrijew w 1941 r. został skazany za naruszenia prawa. Na podstawie powyższego wnoszę, by Postanowienie trójki Zarządu NKWD obwodu winnickiego z 22 września 1938 r. [wobec następujących osób...] uchylić, a sprawę utworzyć z powodu braku dowodów winy.*

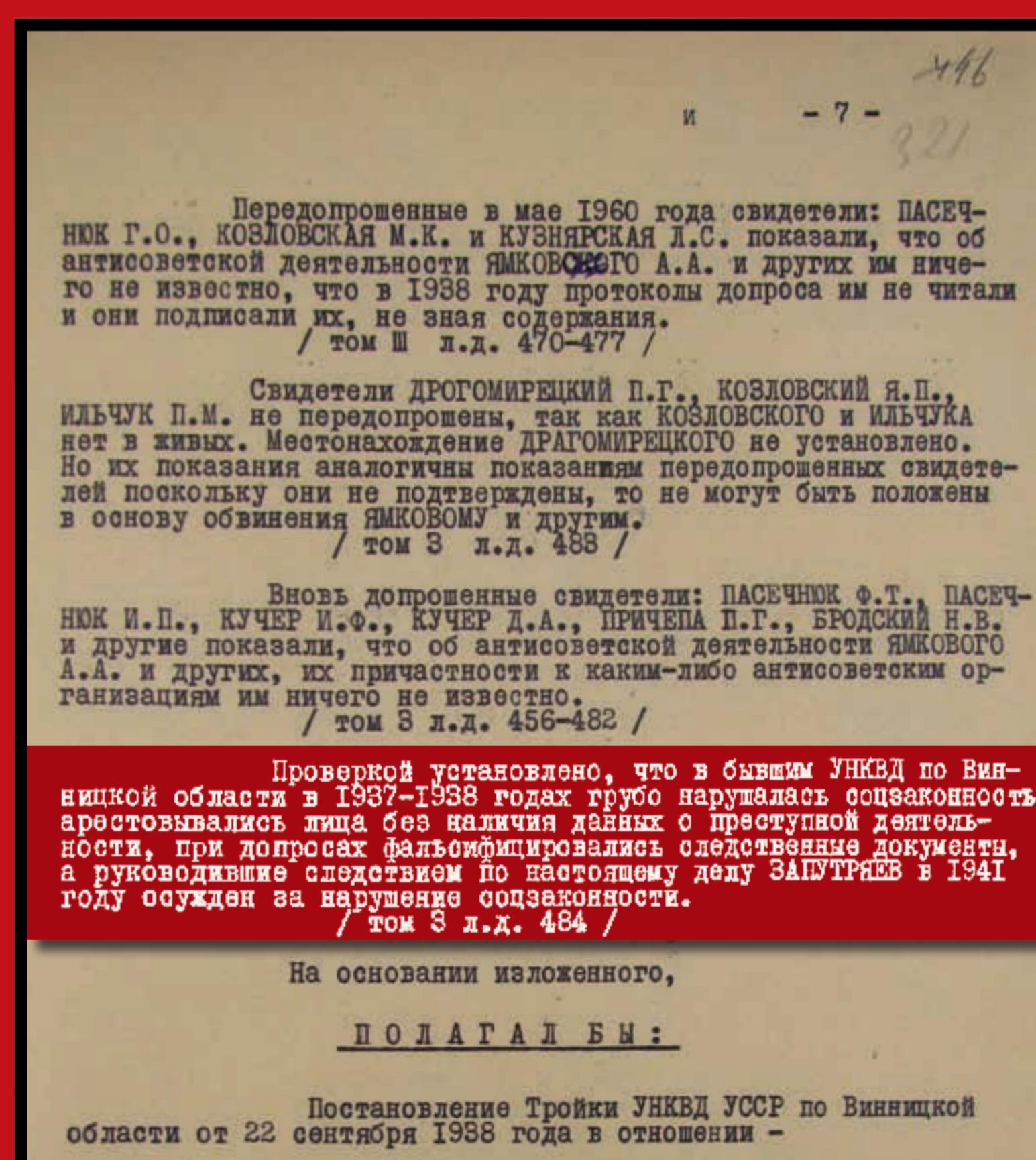
Wieżenie NKWD w Winnicy w 1943 r. Zdjęcie z raportu „Amtliches Material zum Massenmord von Winniza” (Oficjalne materiały dotyczące masowego mordu w Winnicy), Berlin, 1944 r. Reprodukja A. Zechenter / Тюрма НКВС у Вінниці в 1943 році. Фото з рапорту «Amtliches Material zum Massenmord von Winniza» («Офіційні матеріали про масове знищення у Вінниці»), Берлін, 1944 р. Репродукція А. Зехентер

Справа «Андрія Ямкового і 32-х»

В рамках «польської операції» до кримінальної відповідальності притягували не лише поляків. У березні 1938 р. УНКВС по Вінницькій області заарештувало 33 чоловіків із сіл Зозів, Олександрівка і Ротмистрівка. Одинадцятьор з них були за національністю українцями. Їх звинуватили у приналежності до *контрреволюційної польської націоналістичної організації «ПОВ»* та інкримінували отруєння худоби, ламання сільськогосподарських машин, зрив виробничих планів колгоспу, а також у тому, що на випадок війни вони мали завдання здійснювати підпали комор із зерном та диверсії на залізниці. Всі, хто проходив по справі «Андрія Ямкового і 32-х», були обвинувачені згідно з протоколом трійки НКВС від 22 вересня 1938 р. та розстріляні, а їх особисте майно – конфісковане. 24 травня 1960 р., після закінчення перевірки справи, слідчий УКДБ написав: *в колишньому УНКВС по Вінницькій області у 1937–1938 роках грубо порушувалась соціалістична законність, заарештовувались особи без наявності даних про їх злочинну діяльність, в ході допитів фальсифікувались слідчі документи, а керуючий слідством по цій справі Запутряев у 1941 році був засуджений за порушення законності. На підставі вищевикладеного пропоную: Постанову трійки УНКВС по Вінницькій області від 22 вересня 1938 р. [стосовно нижче вказаних осіб...] відмінити, а справу закрити за недоведеністю звинувачення.*

Wypis z akt. Postanowienie trójki NKWD w Winnicy z 22 września 1938 r. o rozstrzelaniu jednej z 33 ofiar ze sprawy „Andrieja Jamkowego i 32 [...]” – kawrientija Onufrijewicza Posławskiego, narodowości ukraińskiej (obywatela ZSRs). Ze zbiorów PAO w Winnicy / Витяг з матеріалів справи: Постанова трійки УНКВС по Вінницькій області від 22 вересня 1938 р. про розстріл однієї із 33 жертв, що проходили по справі «Андрія Ямкового і 32-х» – Лаврентія Онуфрійовича Пославського, українця, громадянина СРСР. З фондів ДАВО

Fragment postanowienia śledczego KGB w Winnicy z 24 maja 1960 r. mówiący o rażącym naruszeniu prawa w Zarządzie NKWD obwodu winnickiego w latach 1937–1938. Ze zbiorów PAO w Winnicy / Фрагмент постанови слідчого УКДБ по Вінницькій області від 24 травня 1960 р., в якому йдеться про грубі порушення законності в УНКВС по Вінницькій області у 1937–1938 рр. З фондів ДАВО

1. ~~ЗАДЕРНОВСКИЙ Альбин Геррихович~~
2. ЯМКОВОЙ Андрей Антонович
3. ХАНАШКИ Александр Матвеевич
4. ШАТРОВСКИЙ Станислав Иванович
5. ТРОПИВНИЦКИЙ Петр Казимирович
6. ДРАБОВИЧ Лука Васильевич
7. ВУЧЕВСКИЙ Платон Андреевич
8. ВРАСНОСЕЛЬСКИЙ Павел Леонтьевич
9. ВЕРОДСКИЙ Василий Фадеевич
10. СОБОЛЕВСКИЙ Иван Дмитриевич
11. ХАНАШКИ Семен Фадорович
12. СКОМАРОВСКИЙ Иосиф Войцехович
13. ХАНАШКИ Сергей Григорьевич
14. ТРОПИВНИЦКИЙ Франц Валентинович
15. УЛЕБЕДОВСКИЙ Николай Леонтьевич
16. СТАДНЕВСКИЙ Марьян Францевич
17. СКОМАРОВСКИЙ Иван Темашевич
18. КОЗАКЕВИЧ Семен Филиппович
19. СВИРСКИЙ Леонисий Карлович
20. ШЕМБОВСКИЙ-ВЕРЦИНСКИЙ Константин
21. ПОСЛАВСКИЙ Лаврентий Онуфиевич
22. ХМЕЛЬНИЦКИЙ Филипп Андреевич
23. РУЖАНСКИЙ Николай Варфоломеевич
24. ЛЕМТИЦКИЙ Кароль Адамович
25. ПОСЛАВСКИЙ Яков Онуфиевич
26. КУЗНЯРСКИЙ Марк Иванович
27. СВИРСКИЙ Павел Петрович
28. СВИРСКИЙ Марк Иосифович
29. ВАРСКИЙ Кирилл Акимович
30. ХМЕЛЬНИЦКИЙ Иван Федорович
31. ВЕРОДСКИЙ Павел Дмитриевич
32. СЛИВИНСКИЙ Талдуш Андреевич
33. ДОМАШЕВСКИЙ Петр Марцевович
34. ДРАГОМИРЕЦКИЙ Григорий Петров

Wykaz 33 aresztowanych osób. Pierwszy z listy: Albin Zadernowski został wyłączony ze sprawy. Pozostali zostali rozstrzelani. Ze zbiorów PAO w Winnicy / Список 33 заарештованих осіб. Перший у списку – Альбін Задерновський – був виключений зі справи. Інших було розстріляно. З фондів ДАВО

zobacz więcej / 8 / більше тут

В июле 1939 года с группой других женщин, между уголовного и суда, я была направлена в Казахскую ССР в порядке военной меры.

Kazimiera Nowakowska

Jeszcze raz mówię, że o kontrrewolucyjnej działalności swojego męża [...] nic nie wiem. W mojej obecności jakichkolwiek kontrrewolucyjnych rozmów nie było.

Tak podczas przesłuchania broniła się Kazimiera Nowakowska. Jej mąż Feliks został skazany decyzją NKWD z 1 października 1937 r. na karę śmierci. Oskarżony został o aktywne uczestnictwo w polskiej kontrrewolucyjnej szpiegowsko-dywersyjnej organizacji sabotażowej, istniejącej jakoby w zakładzie taborowo-remontowym stacji kolejowej Kotowsk. Nowakowska została aresztowana jako żona skazanego „szpiega” i „wroga ludu”. Podczas przesłuchania martwiła się o swoich dwóch pełnoletnich synów oraz o siedemnastoletnią córkę: *w chwili mojego aresztu gdzie ją zabrano i nie wiem, gdzie obecnie przebywa*. W akcie oskarżenia zarzucono jej, że chociaż wiedziała o kontrrewolucyjnej działalności męża, nie poinformowała o tym organów władzy sowieckiej. Postanowieniem Kolegium Specjalnego NKWD z sierpnia 1938 r. została zesłana jako społecznie niebezpieczny element na 5 lat do Kazachstanu. 20 marca 1957 r. w zażaleniu na wyrok do Trybunału Wojskowego Odeskiego Okręgu Wojskowego napisano: *Postanowienie Kolegium Specjalnego nie może pozostać w mocy i należy je unieważnić ze względu na to, że w sprawie brak jest dowodów winy K. Nowakowskiej, a ona do inkryminowanych jej czynów się nie przyznała*. 4 kwietnia 1957 r. wyrok wobec Kazimiery Nowakowskiej został uchylony, sprawę umorzono z powodu braku znamion przestępstwa i nakazano zwrot obligacji skonfiskowanych jej podczas rewizji w mieszkaniu.

Kazimiera Nowakowska, córka Leona, ur. 1889 r., zamieszkała w mieście Kotowsk, narodowość polska (obywatelstwo ZSRS). Ze zbiorów PAO w Odessie / Казимира Леонівна Новаковська, 1889 р.н., жителька міста Котовськ, полька, громадянство СРСР. З фондів ДАОО

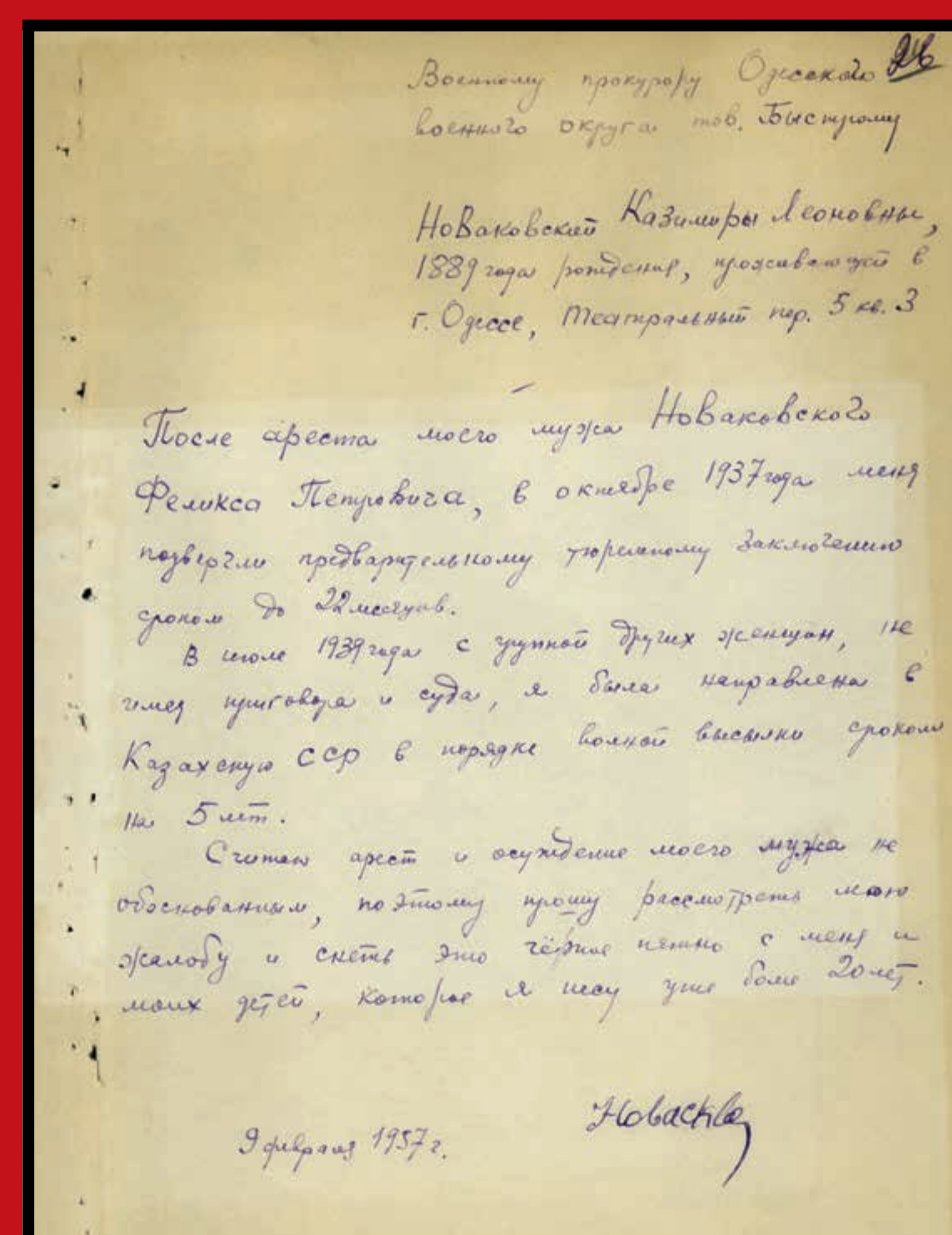
Wypis z protokołu Kolegium Specjalnego NKWD ZSRS z 28 sierpnia 1938 r.: *K. Nowakowska jako społecznie niebezpieczny element podlega zesłaniu do Kazachstanu na okres 5 lat, licząc od 9 października 1937 r.* Ze zbiorów PAO w Odessie / Витяг з протоколу Особливої Народи при НКВС СРСР від 28 серпня 1938 р.: К. Новаковську, як соціально небезпечний елемент, заслати в Казахстан строком на 5 років, рахуючи строк з 9 жовтня 1937 р. З фондів ДАОО

Казимира Новаковська

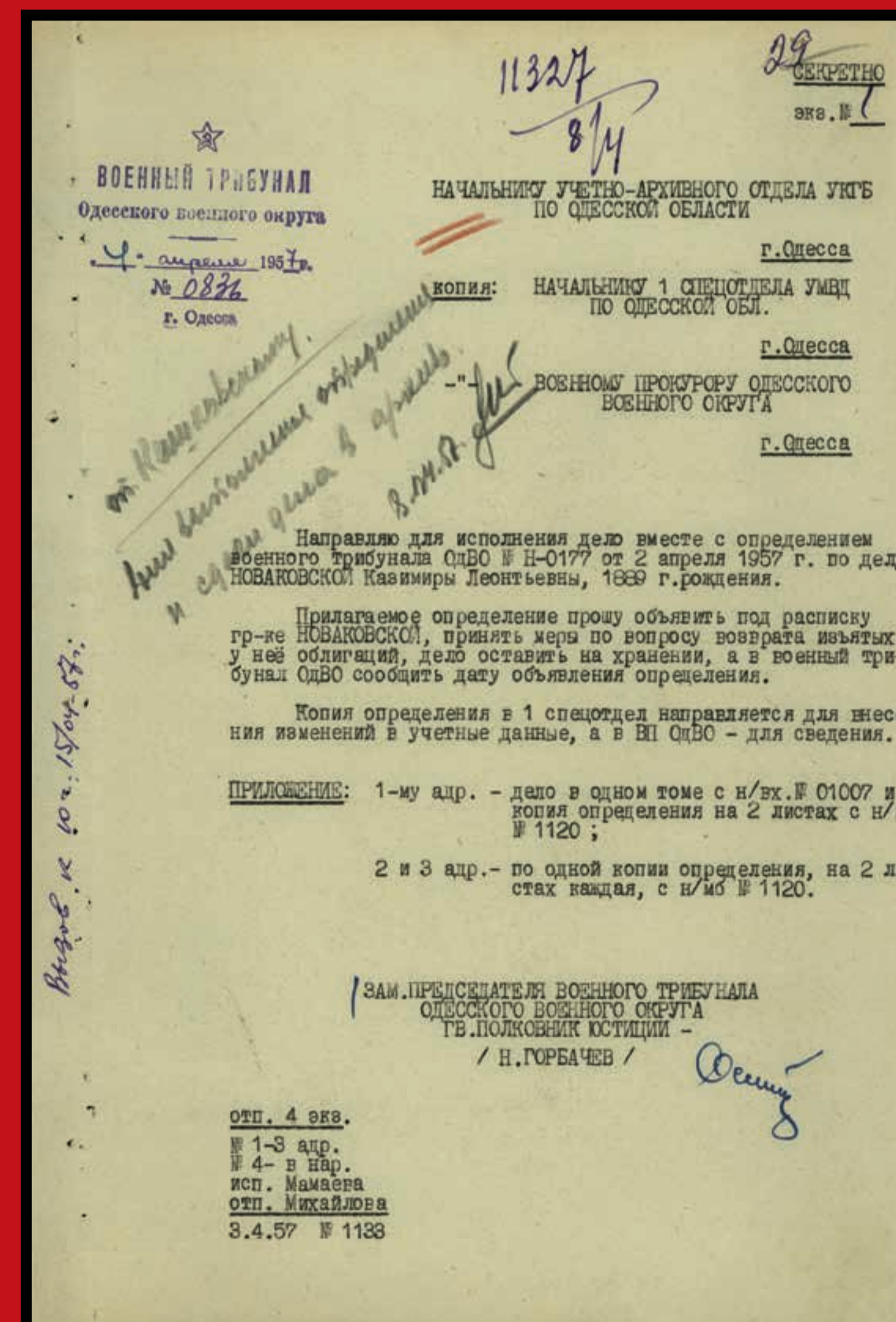
Я повторю, що про контрреволюційну діяльність свого чоловіка [...] я нічого не знаю. В моїй присутності контрреволюційних розмов між ними ніколи не було. Так у ході допиту захищалась Казимира Новаковська. Її чоловіка Фелікса,

рішенням НКВС від 1 жовтня 1937 р., було засуджено до смертної кари. Йому інкримінували активну участь у польській військовій контрреволюційній шпигунсько-диверсійній саботажній організації, що нібито існувала в депо залізничної станції Котовськ. К. Новаковську заарештували як дружину засудженого «шпигуна» і «ворога народу». В ході допиту вона турбувалась про долю своїх двох повнолітніх синів та сімнадцятирічної доньки: *в момент мого арешту мою дочку кудись забрали, де вона знаходиться мені не відомо*. В обвинувальному висновку К. Новаковську визнано винною в тому, що, знаючи про контрреволюційну діяльність чоловіка, не повідомила про це органи радянської влади. Постановою Особливої наради при НКВС від 28 серпня 1938 р., як соціально небезпечний елемент, К. Новаковська була заслана до Казахстану на 5 років. У опротестуванні від 20 березня 1957 р., скерованому до Військового трибуналу Одеського військового округу, військовий прокурор пише: *Постанова Особливої Народи по даній справі не може залишитися в силі і підлягає відміні, оскільки у справі абсолютно відсутні докази винуватості К. Новаковської, а вона в інкримінованому їй злочині винуватою себе не визнала*. 4 квітня 1957 р. постанова Особливої наради щодо К. Новаковської була відмінена, справа щодо неї припинена за відсутністю складу злочину та видано припис про повернення obligаций, конфіскованих під час обшуку в її помешканні.

Новаковська

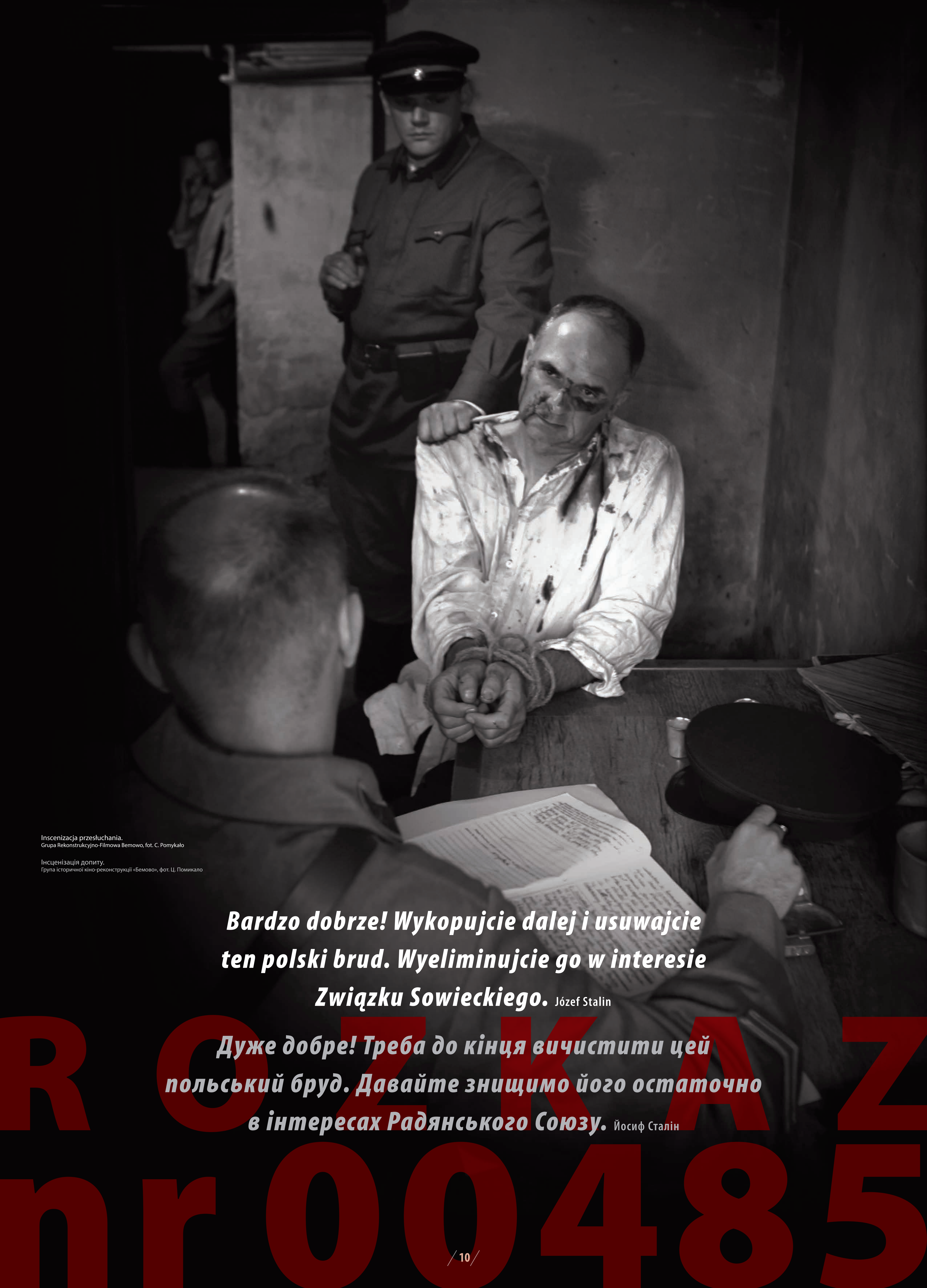
Лист Казимири Новаковської до Прокуратури Воjskowej Одеського Округу Воjskowego з 9 лютого 1957 р. з проханням розглянути зажелання на безпідставне оскарження. Ze zbiorów PAO w Odessie / Лист Казимири Новаковської до Прокуратури Одеського військового округу від 9 лютого 1957 р. щодо розгляду скарги про безпідставність засудження. З фондів ДАОО

Pismo Trybunału Wojskowego z 4 kwietnia 1957 r. do Prokuratury Wojskowej z informacją o uchyleniu wyroku Kazimiery Nowakowskiej, z poleceniem przekazania odpisu orzeczenia zainteresowanej oraz zwrotu obligacji skonfiskowanych jej podczas rewizji. Ze zbiorów PAO w Odessie / Лист Військового трибуналу від 4 квітня 1957 р. до Військової прокуратури з інформацією про відміну вироку щодо Казимири Новаковської та приписом повідомити про це реабілітовану і повернути їй obligаций, що були конфісковані під час обшуку. З фондів ДАОО

zobacz więcej / 9 / більше тут

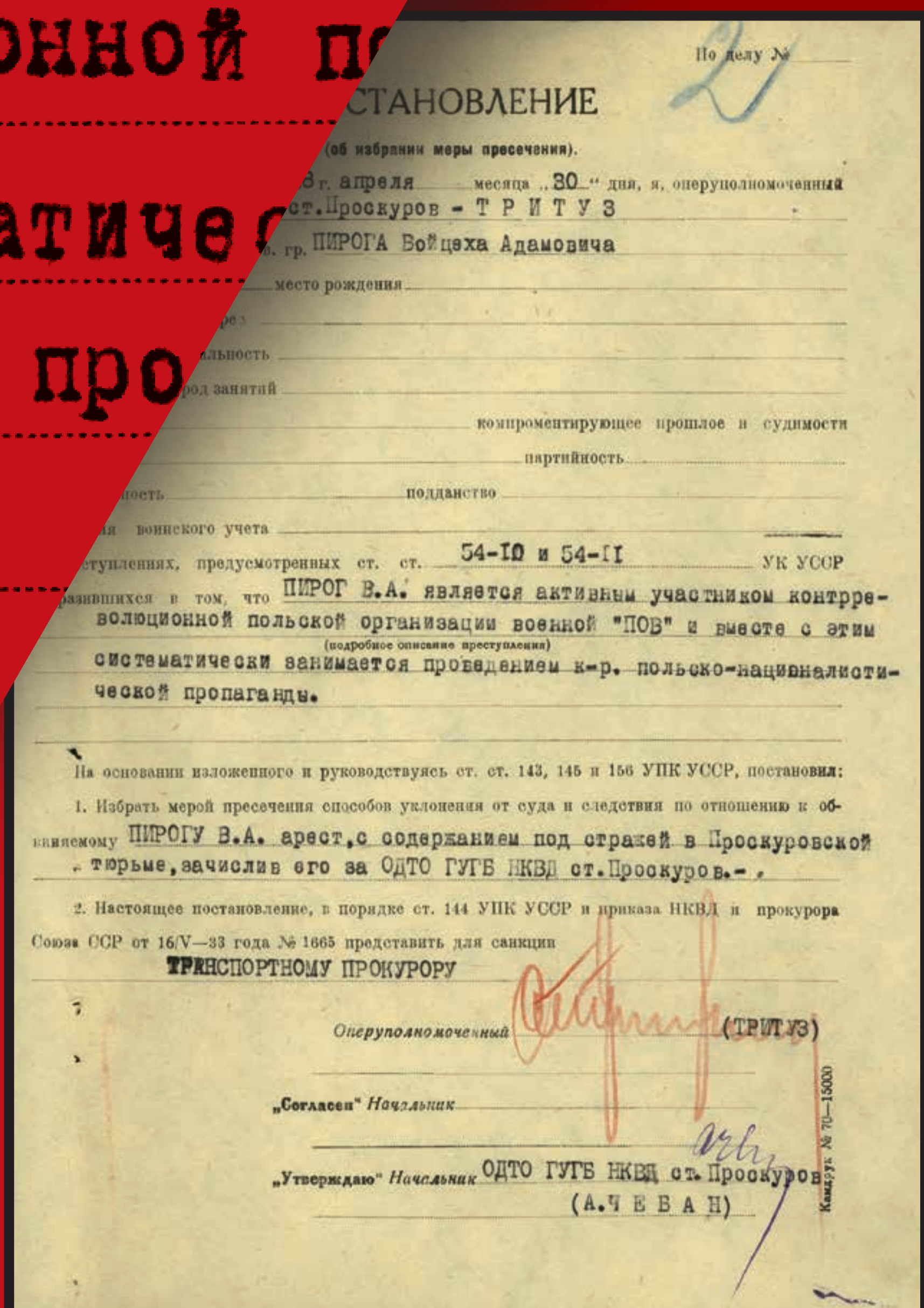

Inscenizacja przesłuchania.
Grupa Rekonstrukcyjno-Filmowa Bemowo, fot. C. Pomykało

Инсценизация допиту.
Група історичної кіно-реконструкції «Бемово», фот. Ц. Помикало

***Bardzo dobrze! Wykopujcie dalej i usuwajcie
ten polski brud. Wyeliminujcie go w interesie
Związku Sowieckiego.*** Józef Stalin

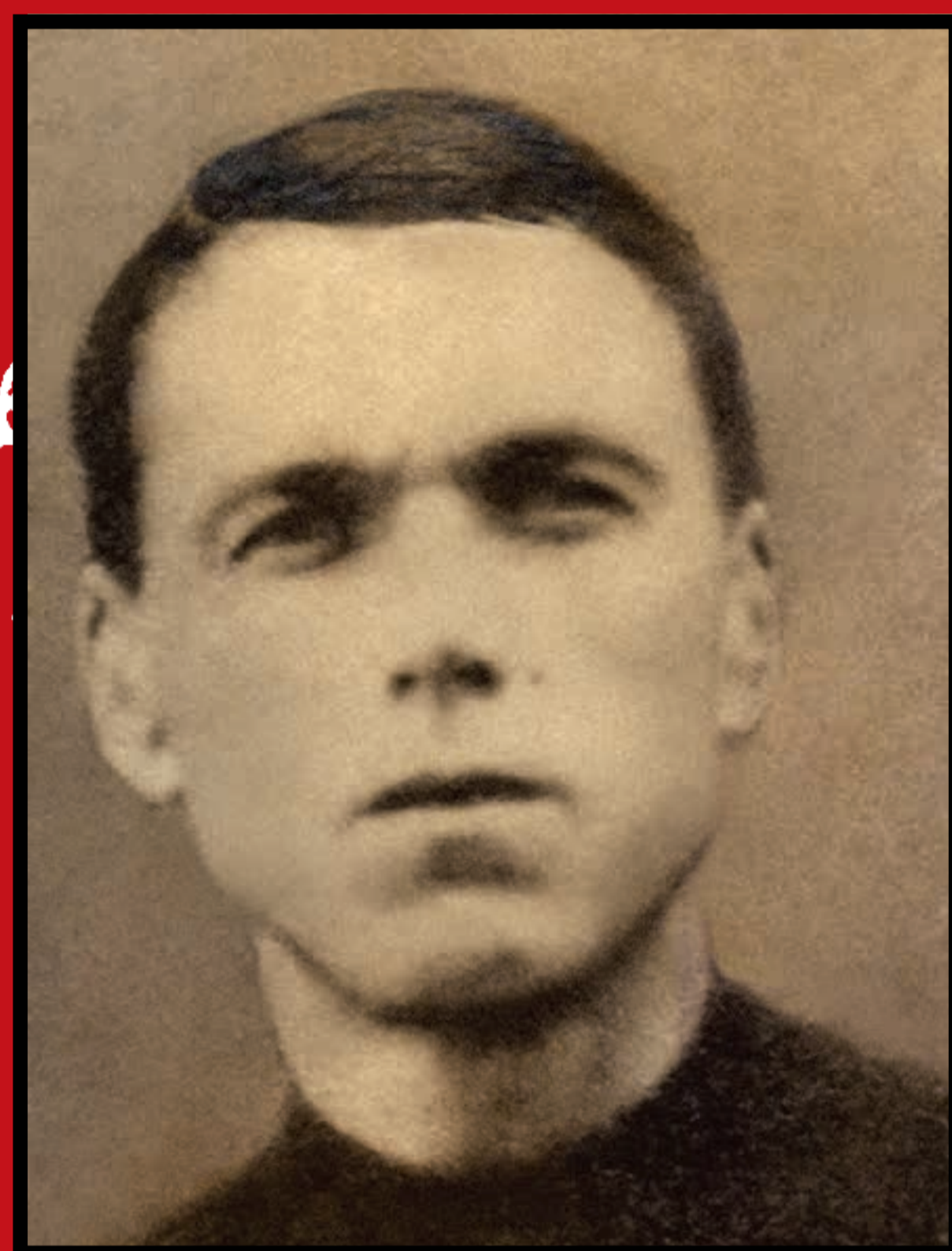
***Дуже добре! Треба до кінця вичистити цей
польський бруд. Давайте знищимо його остаточно
в інтересах Радянського Союзу.*** Йосиф Сталін

Postanowienie z 30 kwietnia 1938 r. o aresztowaniu Wojciecha Piróga. Ze zbiorów PAO w Chmielnickim / Постанова від 30 квітня 1938 р. про арешт Войцеха Пирого. З фондів ДАХО

Wojciech Piróg

Na zakończenie przesłuchania, w odrębnym liście do naczelnika NKWD oddziału Greczany, Wojciech Piróg przyznał się do wszystkich zarzucanych mu czynów. W ostatnim zdaniu napisał: *proszę organy śledcze, by miały na względzie moją rodzinę i to, co zrobiłem dobrego, [i] dały mi możliwość zmiany i usprawiedliwienia przed narodem radzieckim swoich czynów i stania się pełnoprawnym obywatelem ZSRS*. W ten sposób chciał ratować najbliższych: żonę Marię, ośmioletnią córkę i czteroletniego syna. Po półrocznym pobycie w areszcie 24 października 1938 r. został oskarżony o to, że był członkiem POW, która w przypadku wojny miała zostać użyta w celu organizacji zbrojnego powstania przeciw władzy radzieckiej i prowadzenia aktów dywersyjnych na kolei. Wyrokiem trójki NKWD obwodu kijowskiego Wojciech Piróg został rozstrzelany 26 października 1938 r., a jego mienie zostało skonfiskowane. Nie wiadomo, jaki los spotkał żonę skazanego. Jego siostra w liście z lipca 1958 r. do Prokuratora Okręgowego miasta Chmielnicki pisze: *jako opiekunka jego małoletnich dzieci – syna i córki – proszę o informację, czy sprawa mojego brata została umorzona z powodu braku dowodów winy*. Prezydium obwodu chmielnickiego uchyliło wyrok na Wojciecha Piróga, ponieważ oskarżenie zostało sformułowane wyłącznie na podstawie zeznań osobistych oskarżonego, które nie znalazły potwierdzenia w toku przesłuchania świadków [przesłuchanych w ramach rewizji sprawy]. Zeznania oskarżonego nie mogą stanowić dowodu jego działalności, gdyż nie odpowiadały one rzeczywistości. Piróg został pośmiertnie zrehabilitowany 18 kwietnia 1959 r.

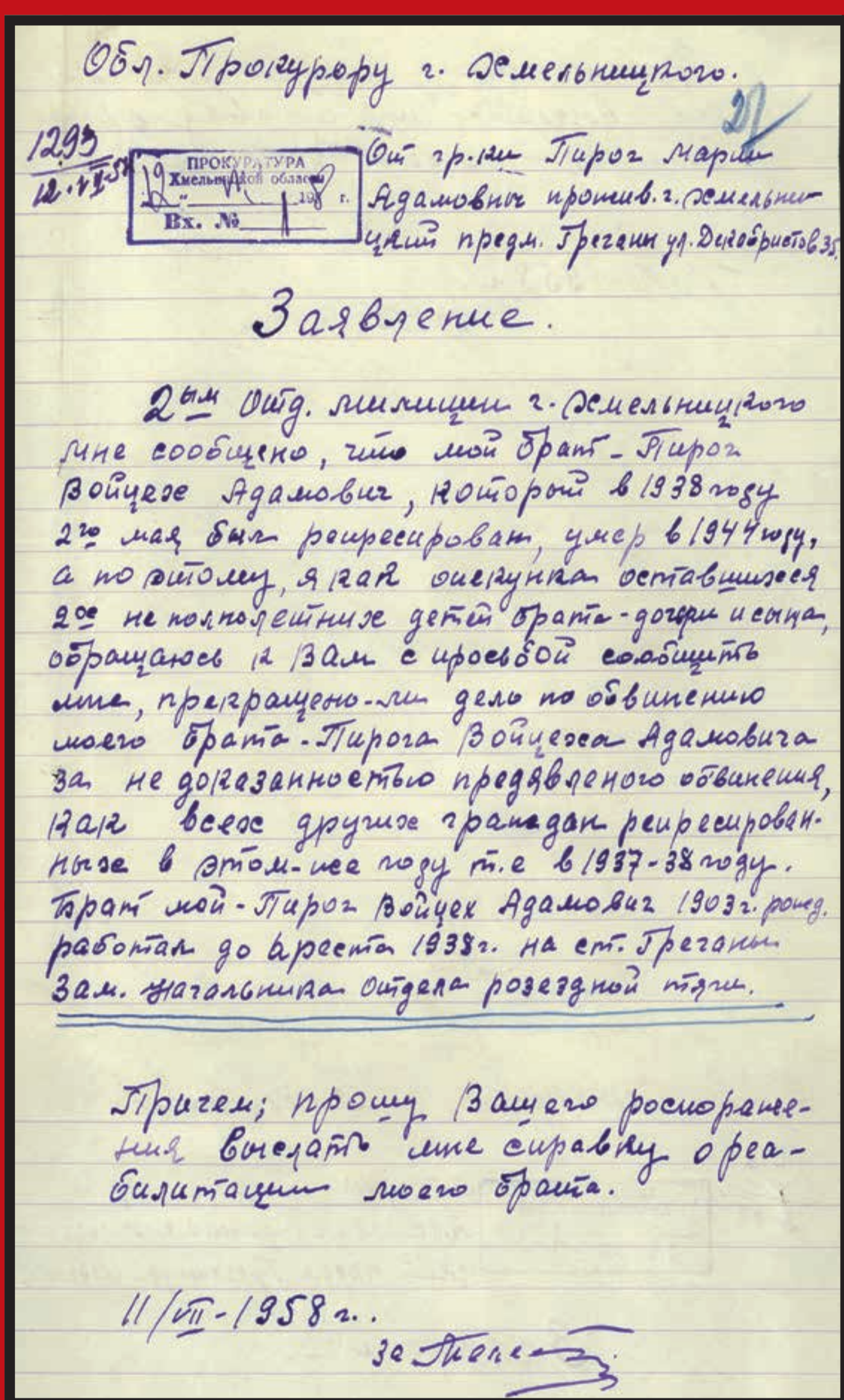

Wojciech Piróg, syn Adama, ur. 1913 r. we wsi Greczany, narodowość polska (obywatelstwo ZSRS). Ze zbiorów PAO w Chmielnickim / Войцех Адамович Пиріг, 1913 р.н., уродженець і житель с. Гречани, поляк, громадянство СРСР. З фондів ДАХО

Тригем; прошу Вашего рассмотрение выдать мне справку о реабилитации моего брата.

Войцех Пиріг

На завершення допиту, в написаному від руки листі на ім'я начальника Гречанського відділення НКВС, Войцех Пиріг зізнався у вчиненні інкримінованих йому діянь. В останньому реченні написав: *прошу слідчі органи врахувати мою сім'ю і те, що я робив хорошого, [i] дати мені можливість перевиховатися, оправдатися перед радянським народом та стати рівноправним громадянином СРСР*. Таким чином він намагався врятувати найближчих йому людей: дружину Марію, восьмирічну доньку і чотирирічного сина. Після піврічного утримання в арешті, 24 жовтня 1938 р. В. Пиріг почув обвинувачення в тому, що був членом «ПОВ», яка мала бути використана в період війни для організації збройного повстання проти радянської влади і для здійснення диверсійних актів на залізничному транспорті. За вироком Трійки при Київському облуправлінні УНКВС Войцех Пиріг був розстріляний 26 жовтня 1938 р., а його особисте майно – конфісковане. Невідомо, яка доля спіткала його дружину. Його сестра, в листі від 11 липня 1958 р. на ім'я прокурора Хмельницької області, пише: *я, як опікунка двох неповнолітніх дітей брата – дочки і сина – звертаюсь до Вас з проханням повідомити мене: чи припинене провадження у справі обвинувачення мого брата за недоведеністю пред'явленого звинувачення*. Президія Хмельницького обласного суду відмінила вирок щодо Войцеха Пирого, оскільки пред'явлене йому обвинувачення базувалось виключно на зізнаннях самого засудженого, які не знайшли підтвердження в показаннях свідків, допитаних у ході додаткової перевірки справи. Зізнання обвинуваченого не можуть вважатися доказом, оскільки вони не відповідають дійсності. В. Пиріг реабілітований помертвено 18 квітня 1959 р.

List siostry Wojciecha Piróga z 11 lipca 1958 r. do Prokuratora Obwodu Chmielnickiego z prośbą o wydanie zaświadczenia, że brat został zrehabilitowany. Ze zbiorów PAO w Chmielnickim / Лист сестри Войцеха Пирого від 11 липня 1958 р. на ім'я прокурора Хмельницької області з проханням надати довідку про його реабілітацію. З фондів ДАХО

zobacz więcej / 11 / більше тут

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

(о избрании меры пресечения)

1937 года. Я, уполномоченный Нач. 6-го Отд.

ВОЛЬПОВ

НКВД УССР

Maria Tokarska

Maria Tokarska została aresztowana w październiku 1937 r. i osadzona w więzieniu w Odessie. W tym samym czasie zatrzymano jej syna. 10 grudnia 1937 r. Tokarską oskarżono o to, że wiedziała o działalności męża Aleksandra w polskiej wojskowej organizacji kontrewolucyjno-szpiegowsko-dywersyjnej, za co został on rozstrzelany w 1937 r. 28 sierpnia 1938 r. Kolegium Specjalne NKWD podjęło decyzję o zesłaniu Tokarskiej jako elementu społecznie niebezpiecznego do Kazachstanu na 5 lat. Zachowały się jej listy z 1939 r. do szefa NKWD Ławrientija Berii. Prosiła w nich o rewizję akt sprawy, ponieważ nie wiedziała, za co została ukarana. Tłumaczyła, że podczas przesłuchania była wystraszona. Śledczy spisał jej odpowiedzi, ale jako ledwo piśmienna nie była w stanie ich przeczytać. Nakazano jej podpisać obie strony protokołu, w tym niezapisaną. Po fakcie prosiła o kolejne przesłuchanie, ale słyszała zawsze, że jeśli zajdzie potrzeba, to ją wezwą. Dalej Maria Tokarska pisała w liście, że klimat, w którym żyje, zniszczył jej zdrowie. Z powodu reumatyzmu, poważnej choroby serca i astmy nie może pracować, a innych środków utrzymania nie ma. Prosiła o pozwolenie na powrót do dzieci lub zmniejszenie liczby lat zsyłki. Oprócz syna miała trzy zamężne córki.

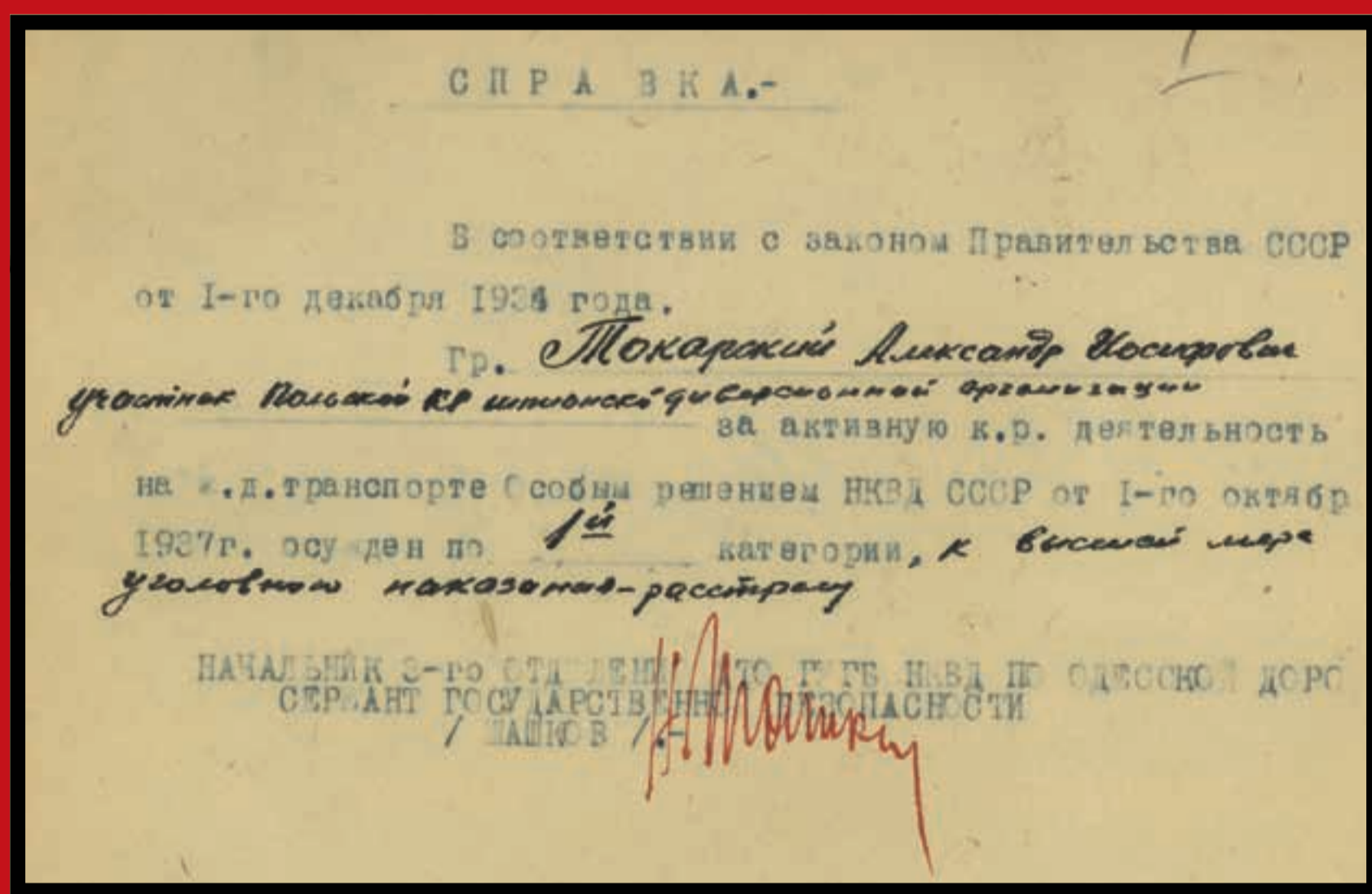

Maria Tokarska, córka Siemiona, ur. 1885 r. w Kotowsku, narodowość polska (obywatelstwo ZSRS). Ze zbiorów PAO w Odessie / Марія Семенівна Токарська, 1885 р.н., Котовськ, полька, громадянство СРСР. З фондів ДАОО

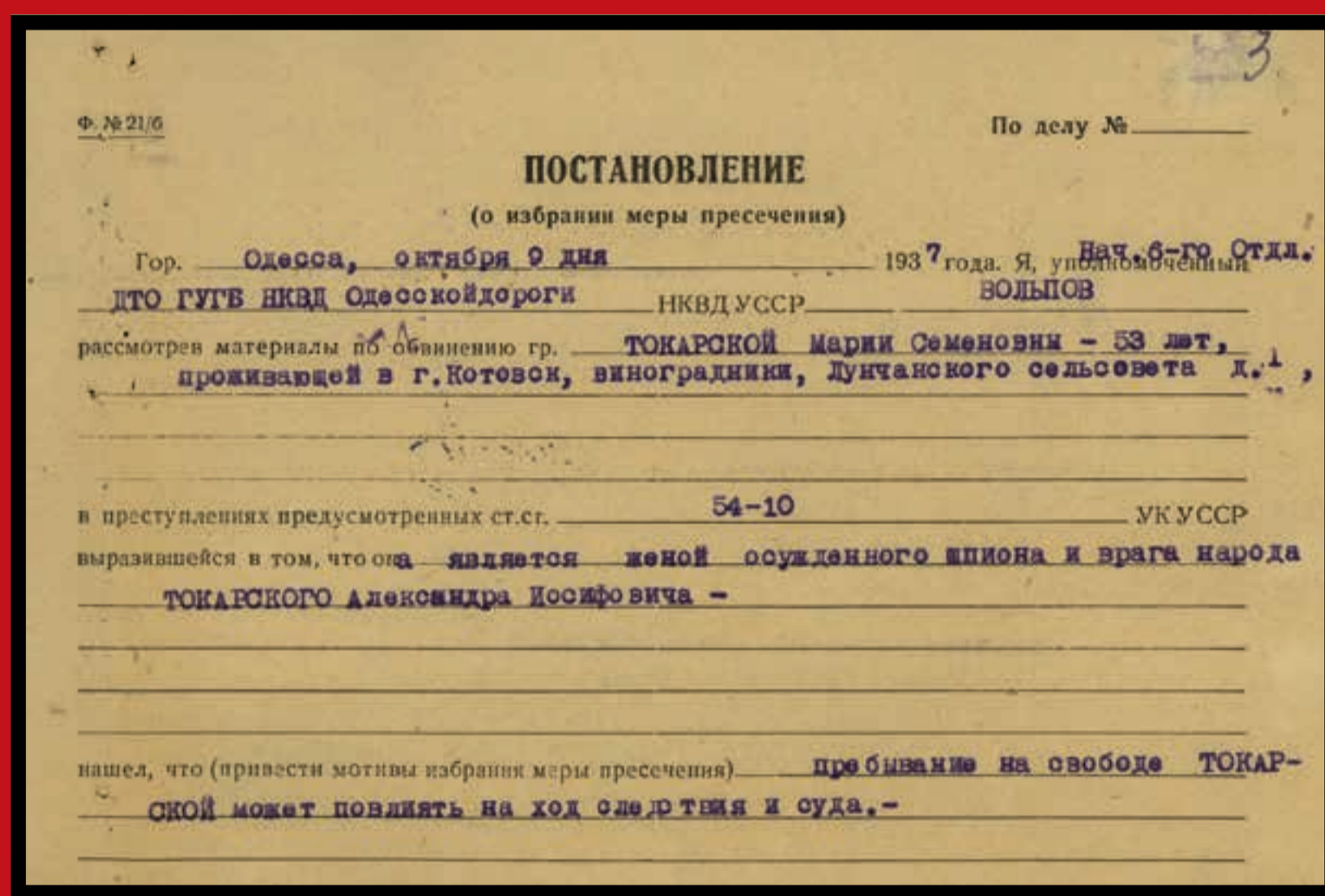
Марія Токарська

Марія Токарська була заарештована у жовтні 1937 р. і утримувалась під вартою у в'язниці м. Одеси. Одночасно було заарештовано її сина. 10 грудня 1937 р. М. Токарській пред'явлено обвинувачення в тому, що вона знала про участь свого чоловіка Олександра в контрреволюційній шпигунсько-диверсійній польській військовій організації, за що він був розстріляний у 1937 р. Особлива нарада при НКВС СРСР 28 серпня 1938 р. постановила рішення про заслання М. Токарської, як соціально небезпечною елемента, до Казахстану строком на 5 років. Збереглися її листи, датовані 1939 роком, до шефа НКВС Лаврентія Берії. В них М. Токарська просила переглянути матеріали її справи, оскільки не знає, за що отримала покарання. Пояснювала, що під час допиту була налякана; слідчий записав її відповіді, але будучи малограмотною не була в стані прочитати записаного. Слідчий наказав їй підписати обидві сторінки протоколу, в тому числі й чисту. Зрозумівши згодом свою помилку, М. Токарська неодноразово просила, щоб її викликали до слідчого ще раз, але у відповідь чула: якщо знадобиться, вас викличуть. Далі у своєму листі Марія Токарська писала, що клімат місця заслання остаточно нищить її здоров'я. Жалілась, що через ревматизм, серйозне захворювання серця та астму не може працювати, а інших засобів для існування не має. Просила дозволу повернутися до дітей або зменшити строк заслання. Окрім сина, мала трьох заміжніх дочок.

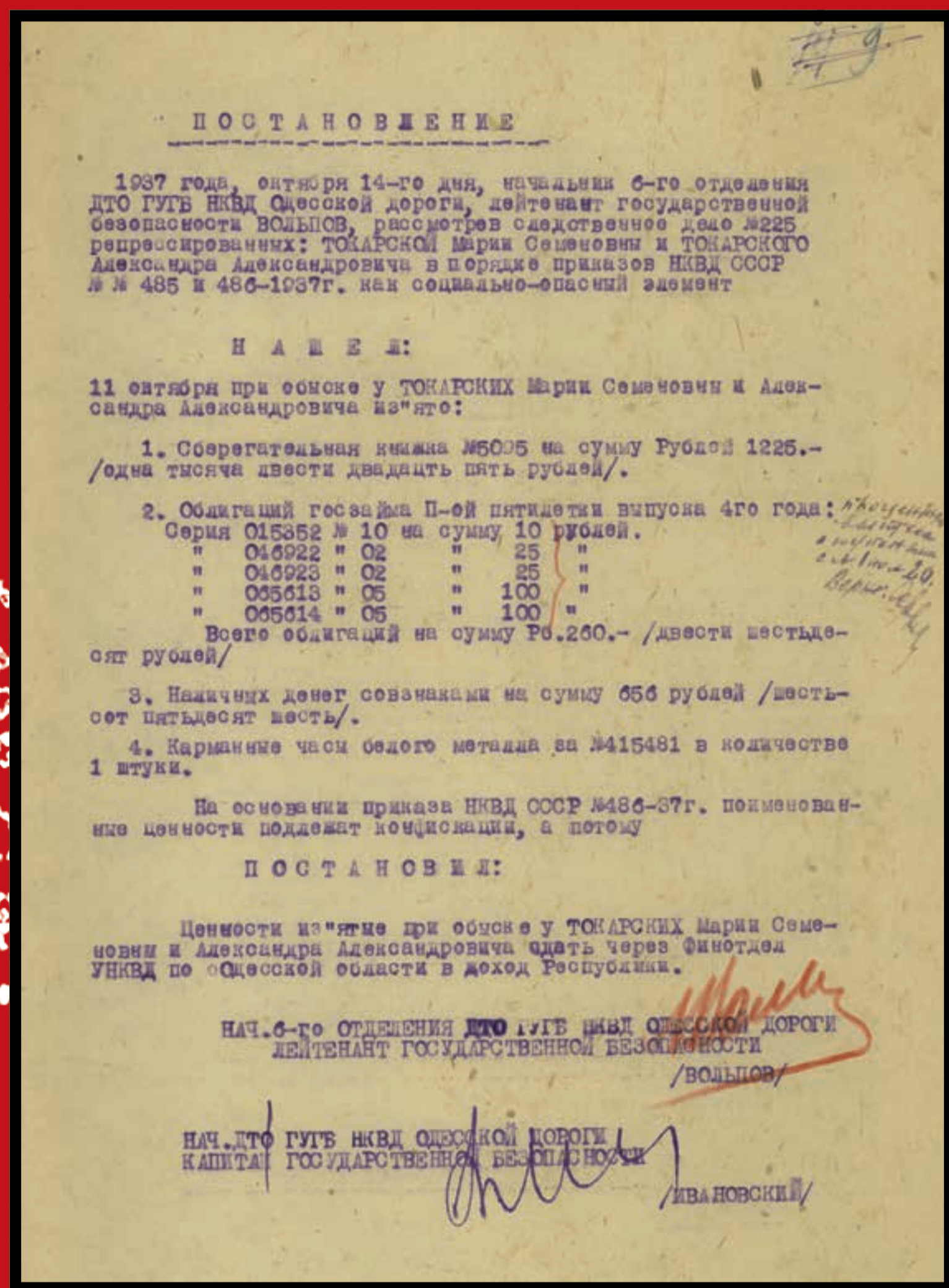
але будучи малограмотною не була в стані прочитати записаного. Слідчий наказав їй підписати обидві сторінки протоколу, в тому числі й чисту. Зрозумівши згодом свою помилку, М. Токарська неодноразово просила, щоб її викликали до слідчого ще раз, але у відповідь чула: якщо знадобиться, вас викличуть. Далі у своєму листі Марія Токарська писала, що клімат місця заслання остаточно нищить її здоров'я. Жалілась, що через ревматизм, серйозне захворювання серця та астму не може працювати, а інших засобів для існування не має. Просила дозволу повернутися до дітей або зменшити строк заслання. Окрім сина, мала трьох заміжніх дочок.

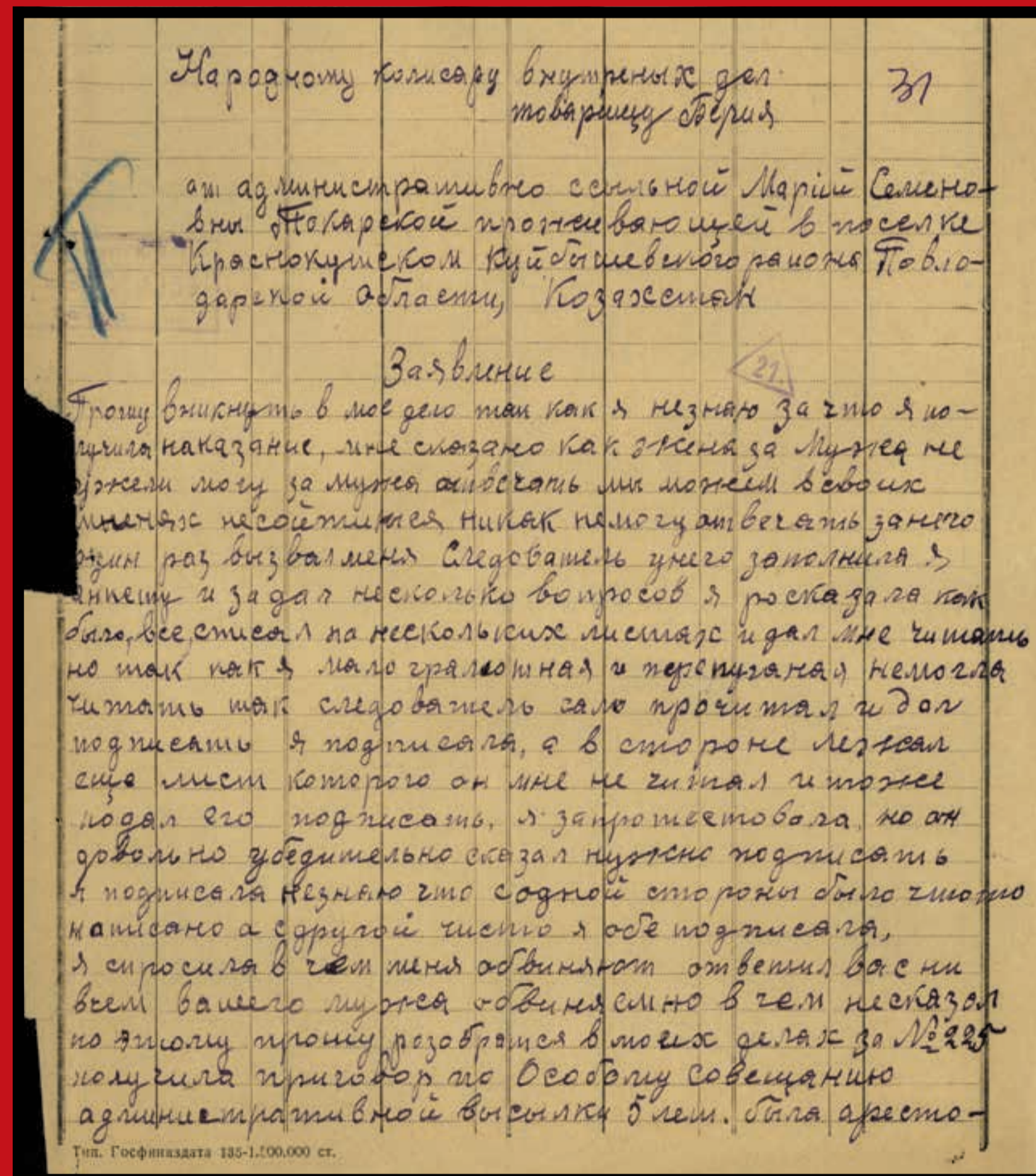
Informacja, że zgodnie z ustawą rządu ZSRS Tokarski Aleksander, syn Józefa, członek polskiej kontrewolucyjnej organizacji dywersyjnej, skazany został na rozstrzelanie. Ze zbiorów PAO w Odessie / Довідка про те, що на підставі закону уряду СРСР Токарський Олександр Йосифович, учасник польської контрреволюційної шпигунсько-диверсійної організації, засуджений до розстрілу. З фондів ДАОО

Postanowienie o zastosowaniu wobec Marii Tokarskiej środka zapobiegawczego w postaci aresztowania. Ze zbiorów PAO w Odessie / Постанова про застосування щодо Марії Токарської запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. З фондів ДАОО

Postanowienie o konfiskacie znalezionych w domu małżeństwa Tokarskich przedmiotów i pieniędzy oraz przekazaniu ich do wydziału finansowego Zarządu NKWD obwodu odeskiego i zaliczeniu do dochodu republiki. Ze zbiorów PAO w Odessie / Постанова про конфіскацію знайдених у помешканні подружжя Токарських цінних речей та грошей, а також про їх передачу через фінансовий відділ УНКВС по Одеській області в дохід республіки. З фондів ДАОО

List od zesłanej do Kazachstanu Marii Tokarskiej do Ławrientija Berii z prośbą o rewizję akt jej sprawy. Ze zbiorów PAO w Odessie / Лист засланої до Казахстану Марії Токарської на ім'я Лаврентія Берії з проханням про перегляд її справи. З фондів ДАОО

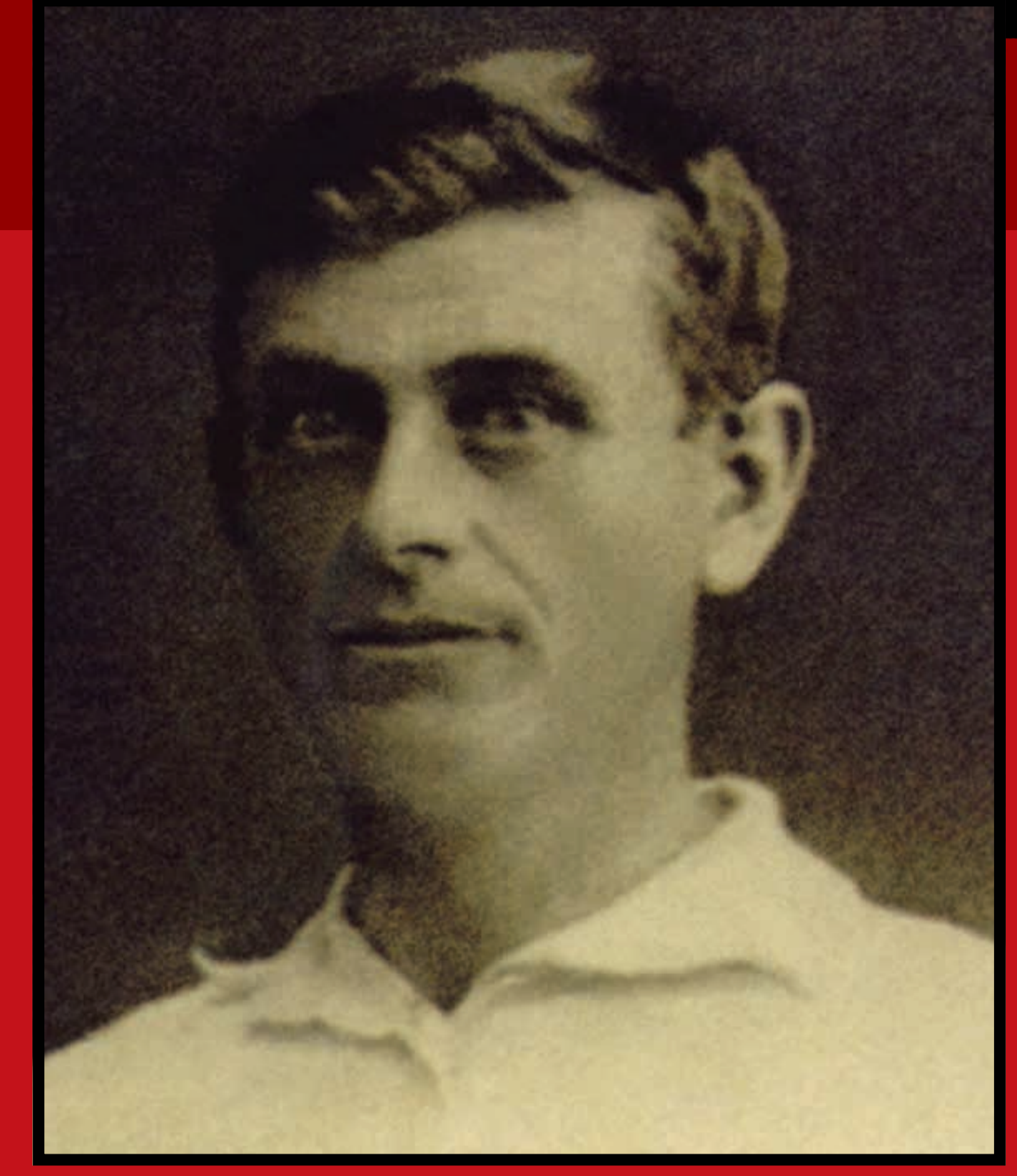
zobacz więcej / 12 / більше тут

дств на по отношению к бывшему Чайковскому Петру Фран-
у содержанием под стражей при КПЗ Барского РСМ с последую-
вправлением для дальнейшего содержания в Винницкую тюрьму.
Копию настоящего постановления направить Прокурору
ого района для санкц

НАЧАЛЬНИК
ДШИИ ЛЕИТИ

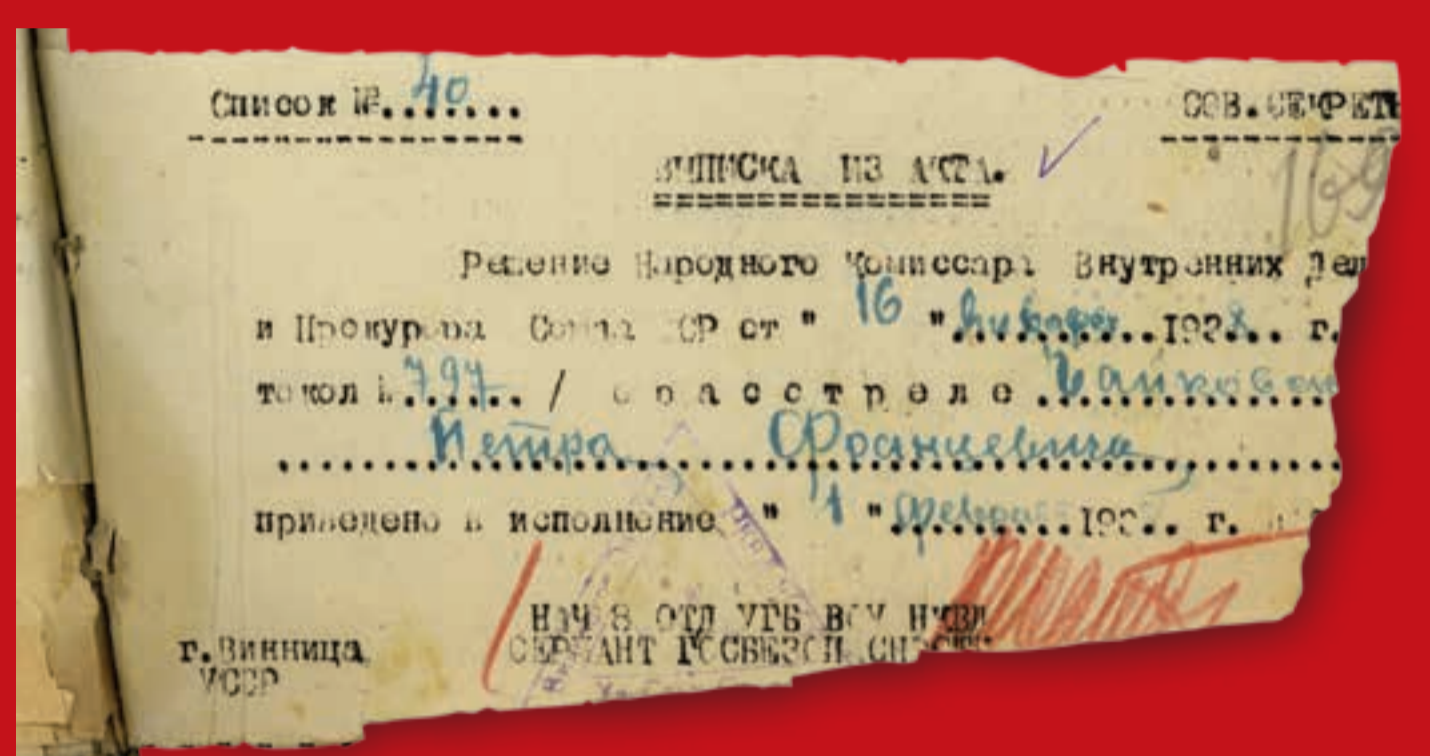
Piotr Czajkowski

Piotr Czajkowski, księgowy borszczewskiego wiejskiego towarzystwa spożywców, był przetrzymywany przez NKWD w winnickim więzieniu, a następnie 1 lutego 1938 r. został rozstrzelany. Oskarżono go o prowadzenie działalności kontrrewolucyjnej i nacjonalistycznej wśród ludności oraz propagowanie polsko-nacjonalistycznych poglądów. Z przesłuchania świadków wynikało, że Czajkowski często przyjmował u siebie w domu polską młodzież i zmuszał ich do uczestnictwa w zebraniach organizacji „Różaniec”. Pozostawił żonę i synów w wieku trzech i dziewięciu lat. W liście z kwietnia 1961 r. do Przewodniczącego KGB przy Radzie Ministrów USRS Janina Czajkowska napisała: *Mój mąż [...] został zabrany przez organy NKWD w 1937 r. i do chwili obecnej nic mi o nim nie wiadomo. [...] proszę poinformować mnie, gdzie on obecnie przebywa. Jeśli już nie żyje, to proszę wysłać mi świadectwo zgonu i poinformować o jego rehabilitacji. Proszę nie odrzucać mojej prośby.* Decyzją Kolegium Sądowego ds. Karnych Sądu Najwyższego USRS z 18 listopada 1961 r. Piotr Czajkowski został zrehabilitowany.

Piotr Czajkowski, syn Franciszka, ur. 1904 r., narodowość polska (obywatelstwo ZSRS). Ze zbiorów PAO w Winnicy / Петро Францевич Чайковский, 1904 р.н., поляк, громадянство СРСР, з фондів ДАВО

Wypis z aktu. Postanowienie NKWD z 16 stycznia 1938 r. o rozstrzelaniu Piotra Czajkowskiego w dniu 1 lutego 1938 r. Ze zbiorów PAO w Winnicy / Виписка з акту. Рішення НКВС від 16 січня 1938 р. про розстріл Петра Чайковського виконано 1 лютого 1938 р. з фондів ДАВО

Петро Чайковський

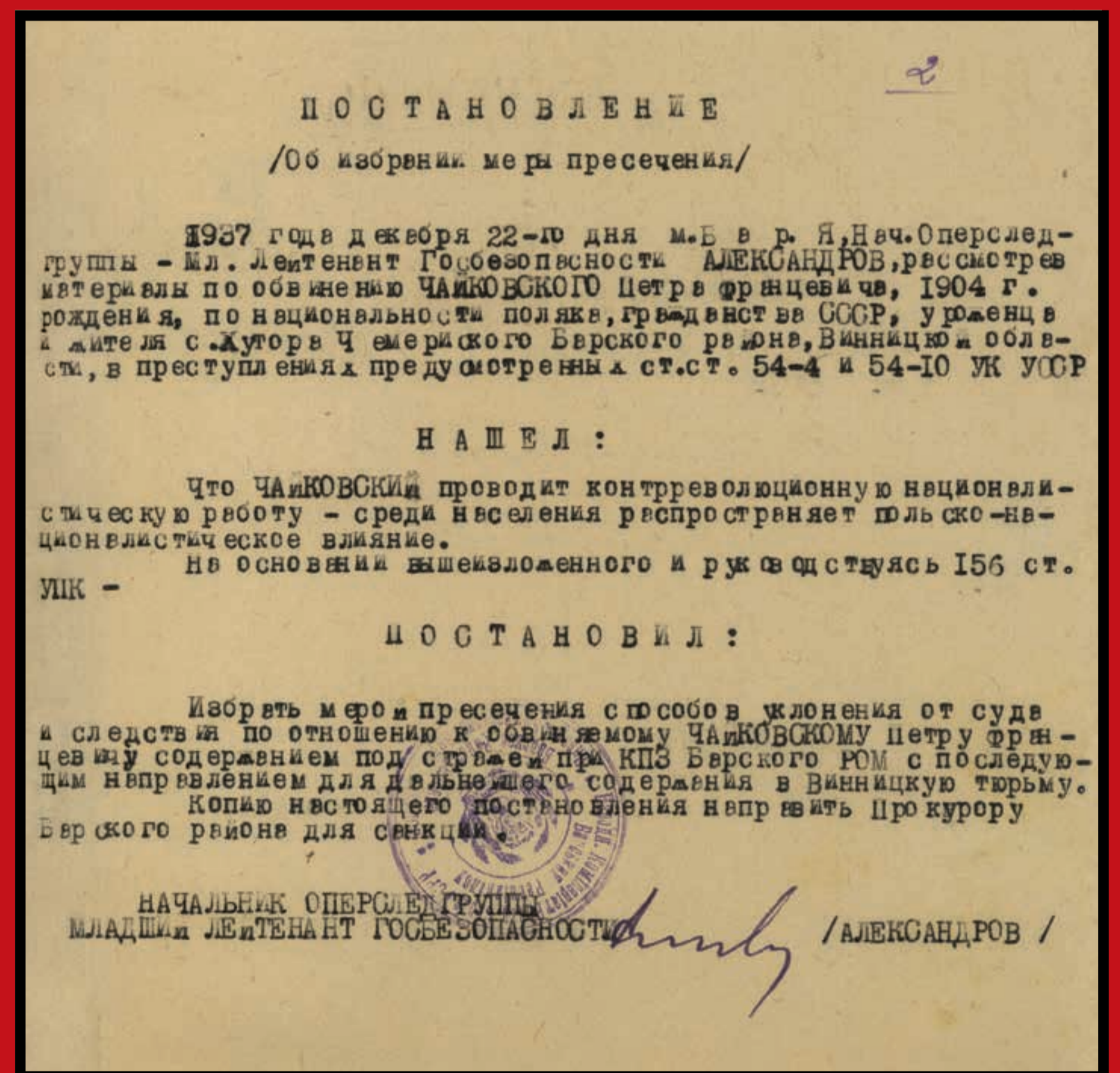
Петра Чайковського, рахівника Борщівського сільського споживчого кооперативу, НКВС утримував у Вінницькій в'язниці. Згодом, 1 лютого 1938 р., його розстріляли. П. Чайковського звинуватили у проведенні контрреволюційної націоналістичної роботи – поширенні серед населення польсько-націоналістичних поглядів. З показань свідків виходило, що Чайковський часто збирав у себе польську молодь та змушував її до участі у засіданнях організації «Розарій». Залишив дружину та синів 3-річного й 9-річного віку. В заяві від 20 квітня 1961 р. на ім'я Голови КДБ при Раді Міністрів УРСР Яніна Чайковська написала: *Мого чоловіка [...] забрали органи НКВС у 1937 р. і донині мені нічого про нього не відомо. [...] Прошу повідомити мене, де він тепер знаходиться. Якщо його немає серед живих, прошу надіслати мені свідоцтво про смерть та повідомити про реабілітацію. Прошу не відмовити в моєму проханні.* Петро Чайковський був реабілітований на підставі Ухвали Судової колегії в кримінальних справах Верховного Суду УРСР від 18 листопада 1961 р.

List Janiny Czajkowskiej do Przewodniczącego KGB przy Radzie Ministrów USRS z 20 kwietnia 1961 r. Ze zbiorów PAO w Winnicy / Заява Яніни Чайковської на ім'я Голови КДБ при Раді Міністрів УРСР від 20 квітня 1961 р. з фондів ДАВО

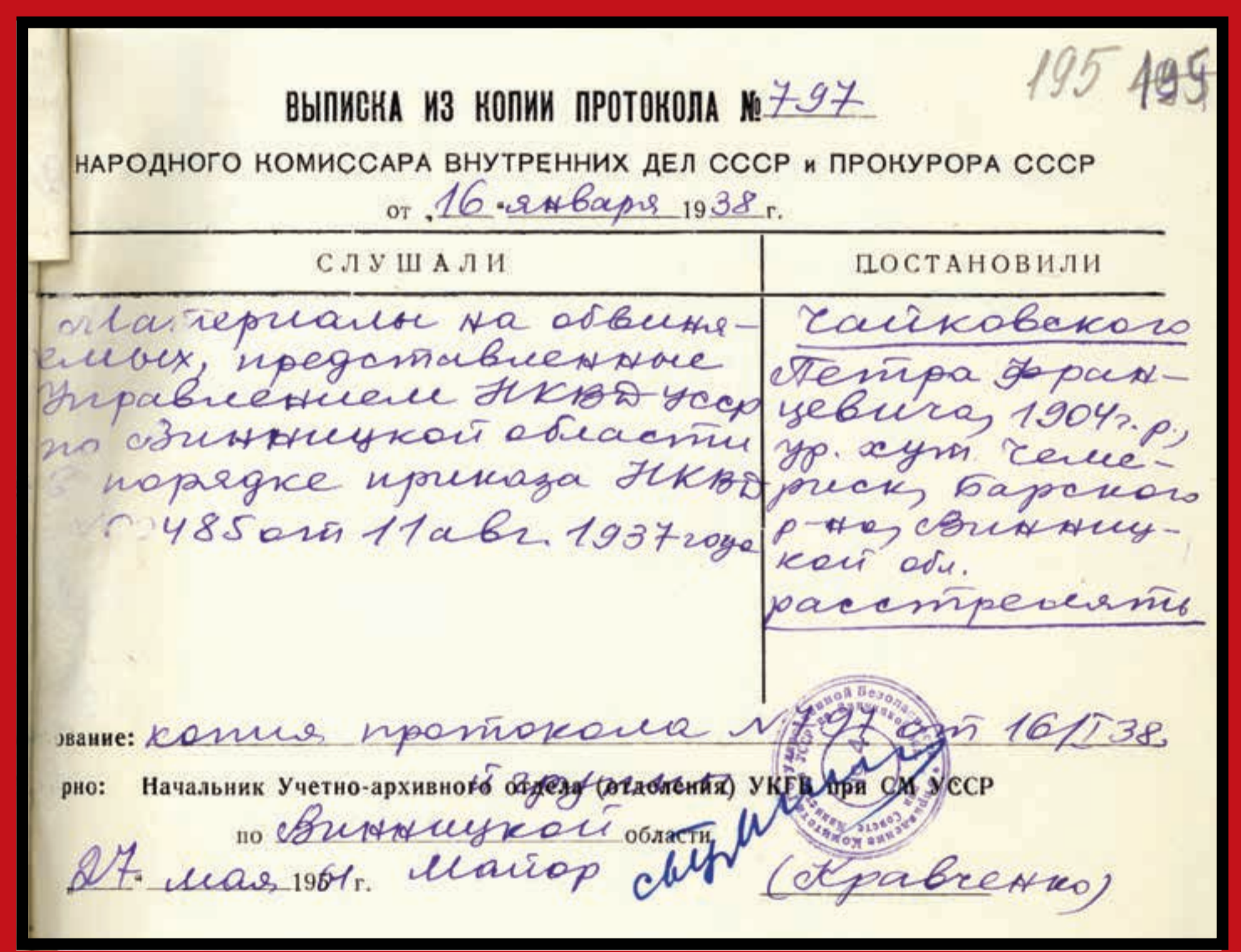
Председателю КГБ при СМ. УССР. 198
от гр. Чайковской Янины Карловны
села Хутор-Землериский Барского р-на
Винницкой области.

Заявление.
Мой муж Чайковский Петр Францевич родился 1903г.
был заван органами НКВД в 1937 году и по
настоящее время мне ничего о нем неизвестно.
Обращаюсь к Вам, прошу сообщить мне где он
сейчас находится; если его нет в живых, то
прошу выслать мне свидетельство о смерти, и сообщить
о реабилитации.
Прошу не отказать в просьбе.

за гр. Яниной - | Чайковская |
20 апреля 1961 года.

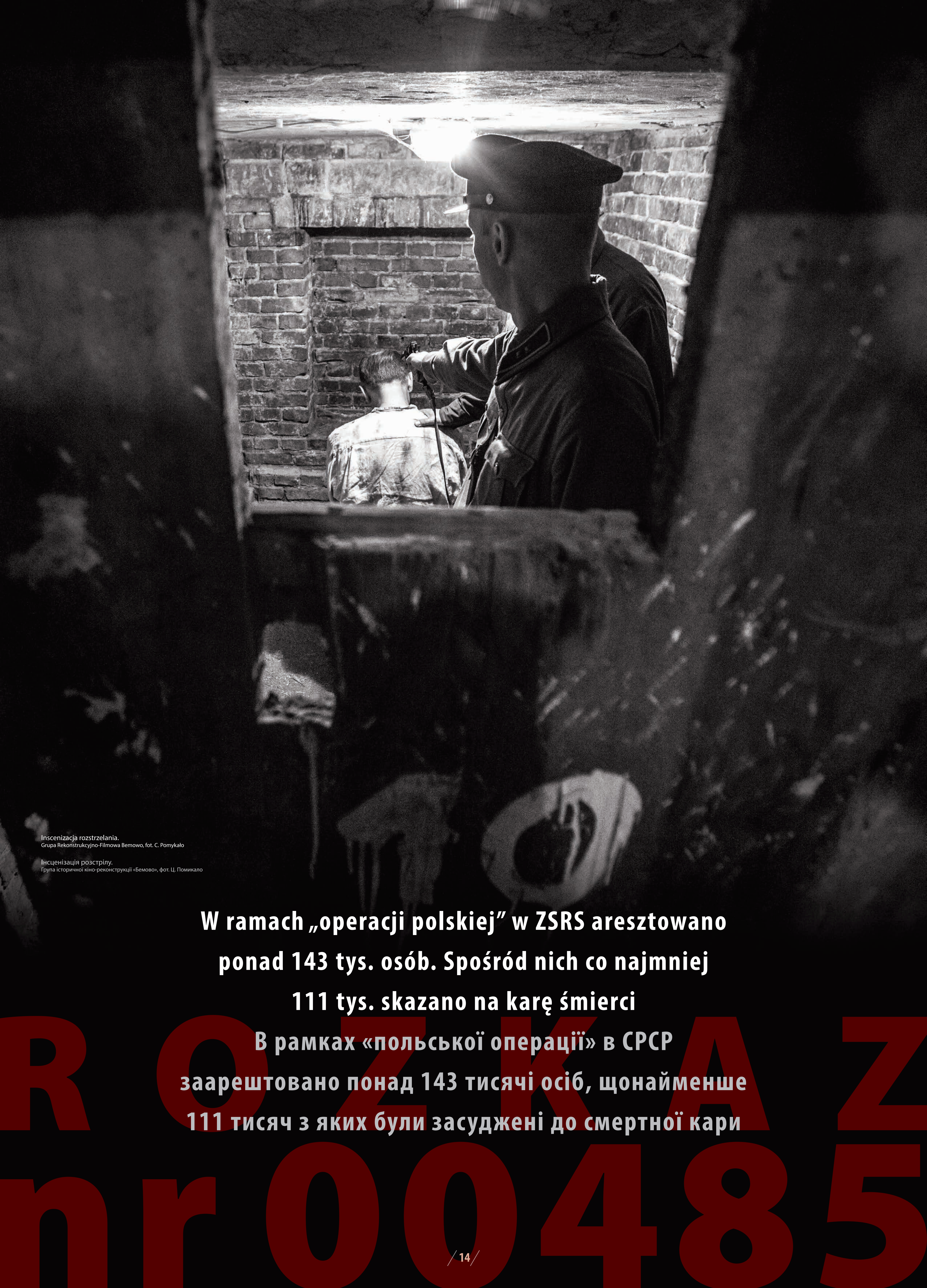
Postanowienie z 22 grudnia 1937 r. o aresztowaniu Piotra Czajkowskiego. Ze zbiorów PAO w Winnicy / Постанова від 22 грудня 1937 р. про арешт Петра Чайковського. з фондів ДАВО

Wypis z kopii protokołu. Materiał oskarżenia przedstawiony przez NKWD obwodu winnickiego został rozpatrzony w trybie rozkazu NKWD nr 00485 z 11 sierpnia 1937 r. Postanowiono: Czajkowskiego Piotra Franczewicza [...] rozstrzelać. Ze zbiorów PAO w Winnicy / Витяг з копії протоколу. Матеріали обвинувачення, представлені УНКВС по Вінницькій області, було розглянуто в порядку наказу НКВС № 00485 від 11 серпня 1937 р. Постановили: Чайковського Петра Францевича [...] розстріляти. з фондів ДАВО

zobacz więcej / 13 / більше тут

Inscenizacja rozstrzelania.
Grupa Rekonstrukcyjno-Filmowa Bemowo, fot. C. Pomykało

Інценізація розстрілу.
Група історичної кіно-реконструкції «Бемово», фот. Ц. Помикало

**W ramach „operacji polskiej” w ZSRS aresztowano
ponad 143 tys. osób. Spośród nich co najmniej
111 tys. skazano na karę śmierci**

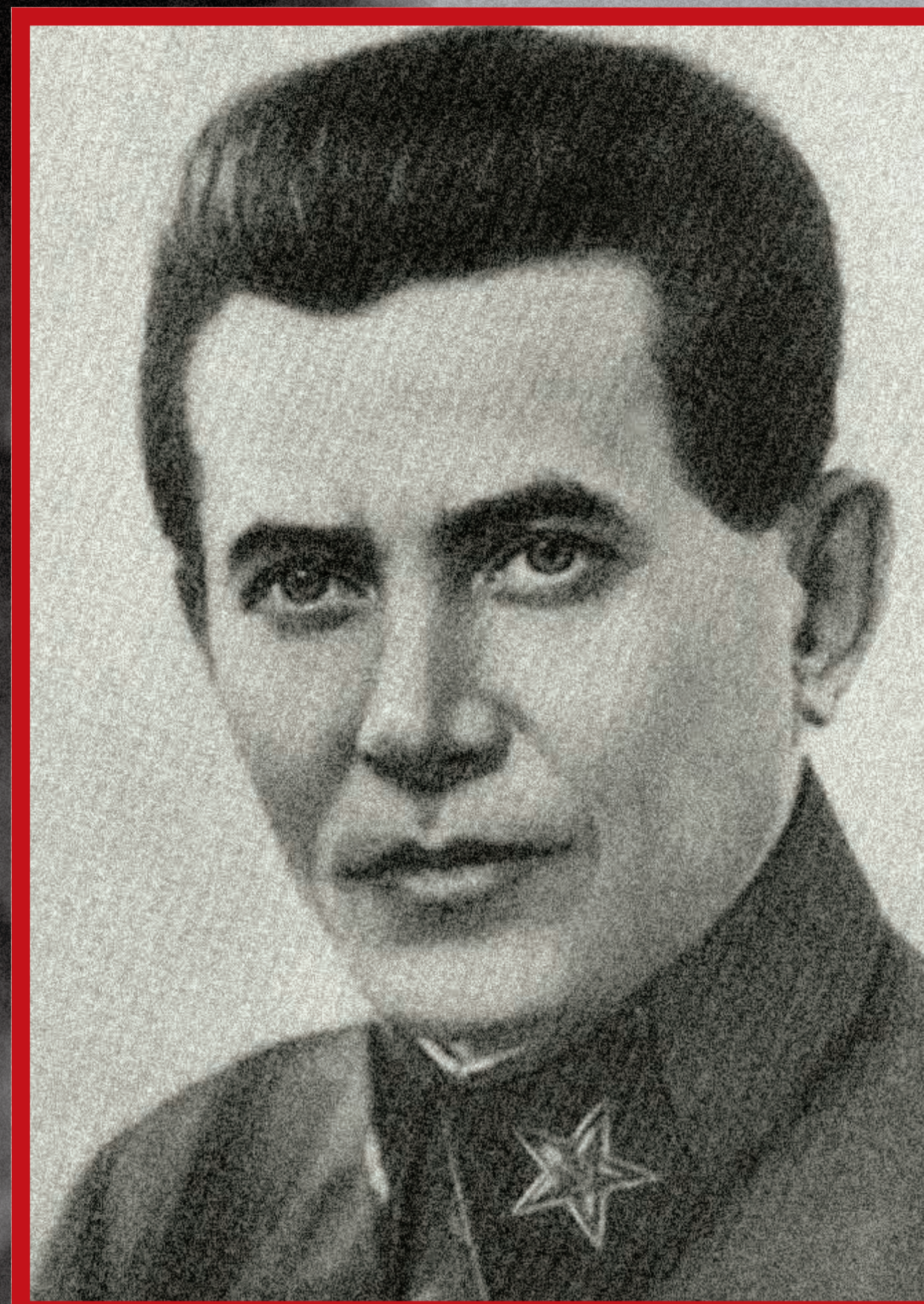
**В рамках «польської операції» в СРСР
заарештовано понад 143 тисячі осіб, щонайменше
111 тисяч з яких були засуджені до смертної кари**

**ROZKAZ
nr 00485**

Józef Stalin – dyktator Związku Sowieckiego w latach 1924–1953. Za jego rządów represje w ZSRS doprowadziły do śmierci kilkudziesięciu milionów osób. Tylko w latach 1937–1938 podczas Wielkiego Teroru zamordowano ok. 750 000 ludzi, w tym co najmniej 111 091 w czasie „operacji polskiej”. Fot. domena publiczna

Йосиф Сталін – радянський диктатор у 1924–1953 рр. Результатом репресій, що проводились у часи його правління в СРСР, стало знищення кількох десятків мільйонів людей. Лише у часи «Великого терору» 1937–1938 рр. було замордовано бл. 750 000 людей, у т.ч. щонайменше 111 091 в рамках «польської операції». Фот. Публічне надбання

Nikolaj Jezov – zwany „krwawym karłem”, był pomysłodawcą i realizatorem polityki masowego terrorku w ZSRS w latach 1937–1938. Jako ludowy komisarz spraw wewnętrznych ZSRS zainicjował operację narodowościową skierowaną przeciwko Polakom. Oprawca podzielił los swoich ofiar. W kwietniu 1939 r. został aresztowany. Oskarżono go o spisek przeciwko władzom sowieckim. Skazany przez Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRS na karę śmierci. Wyrok wykonano prawdopodobnie 4 lutego 1940 r. Fot. domena publiczna

Микола Єзов – прозваний у народі «кривавим карликом», був ініціатором і реалізатором політики масового терору в СРСР у 1937–1938 рр. Перебуваючи на посаді Народного комісара внутрішніх справ СРСР, він ініціював національну операцію, спрямовану проти поляків. Кат розділив долю своїх жертв. У квітні 1939 р. його заарештували, обвинувативши у змові проти радянської влади. Засуджений Військовою колегією Верховного суду СРСР до смертної кари. Вирок виконано ймовірно 4 лютого 1940 р. Фот. Публічне надбання

Architekci zbrodni Архітектори злочину

Izrael Leplewski – w latach 1934–1938 szef NKWD Białoruskiej SRS, a następnie Ukraińskiej SRS, gdzie odpowiadał za przeprowadzenie „operacji polskiej”. Mimo to w kwietniu 1938 r. został aresztowany jako uczestnik faszystowskiego spisku w NKWD, skazany na śmierć i rozstrzelany. Fot. ze zbiorów J. Szapowala

Ізраїль Леплевський – у 1934–1938 рр. шеф НКВС Білоруської СРР, згодом обійняв аналогічну посаду в Українській СРР, де відповідав за проведення «польської операції». Попри це, в квітні 1938 р. був заарештований як учасник фашистської змови в НКВС, засуджений до смертної кари і розстріляний. Фото з архіву Ю. Шаповала

Aleksandr Uspienski – szef NKWD Ukraińskiej SRS, od stycznia do listopada 1938 r. był odpowiedzialny za masowy terror na sowieckiej Ukrainie, w tym za „operację polską”. W listopadzie 1938 r. został wezwany do Moskwy z powodu otrzymania awansu. Znajac los swoich poprzedników, postanowił upozorować samobójstwo i uciec. Aresztowany i, po wyroku Kolegium Wojskowego Sądu Najwyższego ZSRS, rozstrzelany w styczniu 1940 r. Fot. ze zbiorów J. Szapowala

Олександр Успенський – шеф НКВС Української СРР, з січня до листопада 1938 р. відповідальний за масовий терор в радянській Україні, в т.ч. за «польську операцію». В листопаді 1938 р. був викликаний до Москви, у зв'язку з отриманням підвищення. Знаючи, яка доля спіткала його попередників, вирішив інсценувати самогубство та втекти. Заарештований і, після вироку Військової колегії Верховного суду СРСР, розстріляний у січні 1940 р. Фото з архіву Ю. Шаповала

Andriej Wyszynski – w ZSRS był inicjatorem stosowania tortur w śledztwie. Laureat Nagrody Stalinowskiej za teorię, że przyznanie się oskarżonego może stanowić decydujący dowód winy. Od lipca 1935 r. jako prokurator generalny ZSRS oskarżał w największych procesach politycznych. Wraz z Jezowem zatwierdzał wyroki śmierci w okresie Wielkiego Teroru, w tym podczas „operacji polskiej”. W latach 1949–1953 był ministrem spraw zagranicznych, a następnie do śmierci w 1954 r. stałym przedstawicielem ZSRS przy ONZ. Fot. domena publiczna

Андрій Вишинський – в СРСР був ініціатором застосування тортур під час слідства. Лауреат Сталінської премії за «теорію судових доказів», в якій «доводив», що зізнання обвинуваченого може вважатися вирішальним доказом його винуватості. 3 липня 1935 р., перебуваючи на посаді генерального прокурора СРСР, був державним обвинувачем у найбільших політичних процесах. Разом із М. Єзовим затверджував смертні вирoki у часи «Великого терору», в т.ч. у рамках «польської операції». У 1949–1953 рр. був міністром закордонних справ, а згодом (до смерті у 1954 р.) – постійним представником СРСР при ООН. Фот. Публічне надбання

Fot. domena publiczna / Фот. Публічне надбання

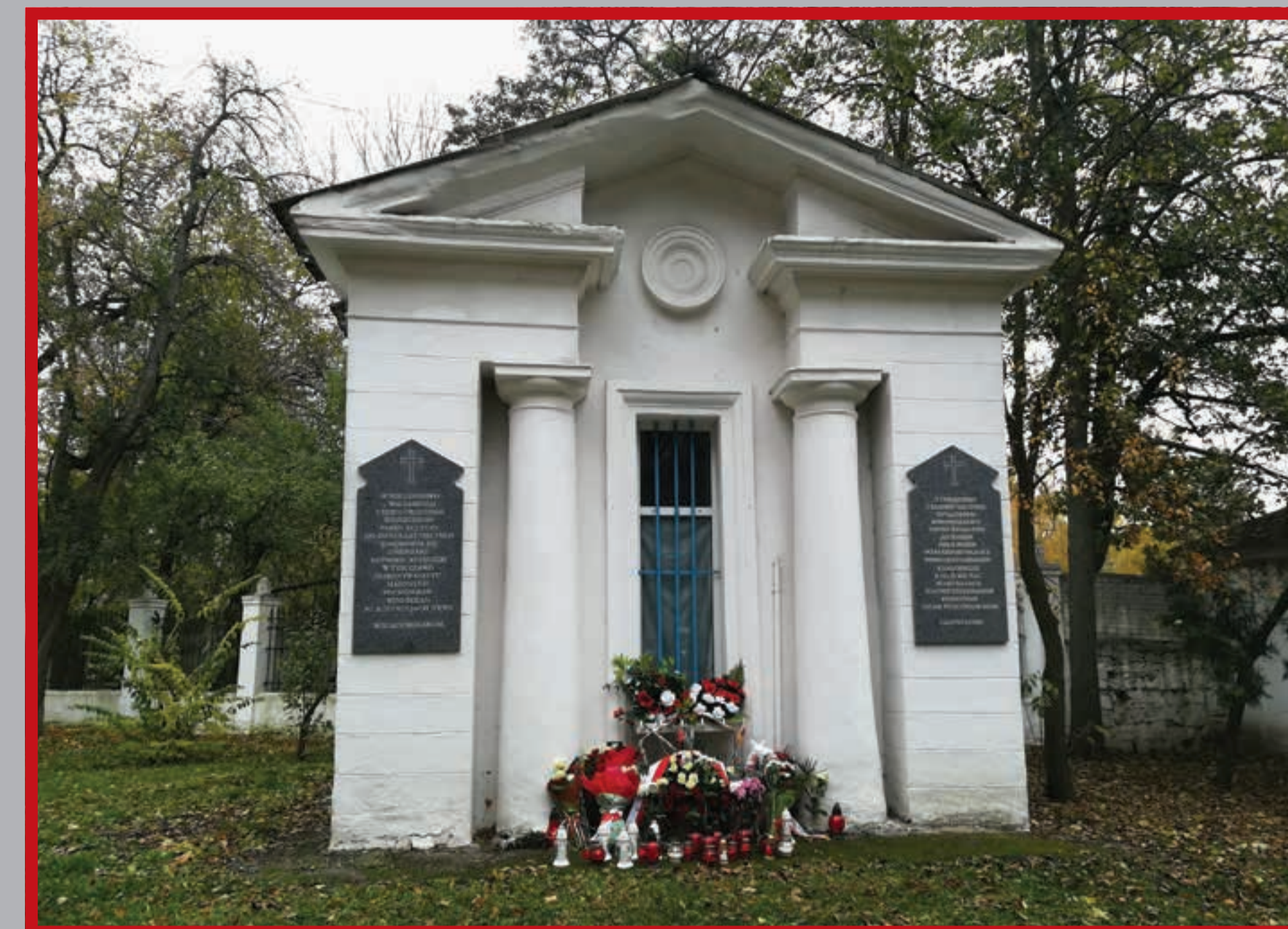
zobacz więcej / 15 / більше тут

Kijów-Bykownia. Narodowy Rezerwat Historyczno-Memorialny „Groby Bykowniańskie”. Pomnik represjonowanego. Fot. P. Zycieński / Київ-Биківня. Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили». Пам'ятник репресованому. Фот. П. Жицьєвський

Bar, Cmentarz Polski. Pomnik upamiętniający ofiary represji stalinowskich. Fot. S. Kazimierzuk / м. Бар, Польське кладовище. Пам'ятник жертвам політичних репресій. Фото С. Казімерчук

Winnica, Park Kultury i Rozrywki im. Gorkiego. Budynek kaplicy z polskiego cmentarza zniszczonego w 1936 r. przez Sowietów. Tablice poświęcone ofiarom „operacji polskiej” NKWD w językach polskim i ukraińskim. Fot. M. Żuławnik / м. Вінниця, Парк культури і відпочинку ім. М. Горького. Вціліла каплиця на місці залишків польського кладовища, знищеного Советами у 1936 році. Меморіальні дошки польською і українською мовами, присвячені жертвам «польської операції» НКВС. Фот. М. Жулавнік

Chmielnicki (d. Płoskirów), Skwer Skorboty. Pomnik wzniesiony w miejscu, gdzie funkcjonariusze NKWD wykonywali wyroki śmierci w okresie Wielkiego Teroru. Fot. M. Żuławnik / м. Хмельницький (раніше – Проскурів), Сквер Скорботи. Пам'ятник, встановлений у місці, де співробітники НКВС виконували смертні вироки в період «Великого терору». Фот. М. Жулавнік

Мієсца пам'яті на Україні

Місця пам'яті в Україні

Od chwili ukazania się w 1993 r. w kwartalniku „Karta” artykułu „Polska operacja NKWD” Nikity Pietrowa ze stowarzyszenia „Memorial” z każdym rokiem rośnie świadomość o tej tragedii. Powstają publikacje, programy telewizyjne, audycje radiowe, artykuły prasowe i internetowe strony tematyczne. Budujący jest fakt, że to właśnie dzięki rosyjskim historykom zainicjowana została akcja upamiętniania ofiar „operacji polskiej” NKWD. Rangę tych tragicznych wydarzeń podkreślił Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, przyjmując dwukrotnie uchwałę odwołującą się do pamięci o dokonanych ludobójstwie. Część miejsc pamięci znajduje się na terenach byłego ZSRS, m.in. w Kuropatach, Moskwie, Petersburgu, Tomsku, Irkucku i w Republice Karelii. Powstają tablice, pomniki i mogiły upamiętniające los represjonowanych. Także na ziemi ukraińskiej istnieje wiele takich miejsc, m.in. w Dołbyszu, Winnicy, Żytomierzu, Kijowie-Bykowni, Chmielnickim i Kamieńcu Podolskim.

Z momentu publikacji u 1993 році у щоквартальному виданні «Карта» статті «Польська операція НКВС» Микити Петрова з товариства «Меморіал», з кожним роком зростає рівень усвідомлення цієї трагедії. З'являються публікації, телепрограми, радіопередачі, статті у пресі та тематичні сайти в Інтернеті. Позитивним є той факт, що процес вшанування пам'яті жертв «польської операції» НКВС був започаткований саме завдяки російським історикам. Значення цих трагічних подій підкреслив Сейм Республіки Польща, який ухвалив дві заяви, в яких закликає віддати данину пам'яті жертвам цього злочинного геноциду. Частина місць пам'яті знаходиться на територіях колишнього СРСР, зокрема в Куропатах, Москві, Санкт-Петербургу, Томську, Іркутську і в Республіці Карелії. На згадку про трагічну долю репресованих, з'являються меморіальні дошки, пам'ятники і могили. На українській землі також існує багато таких місць, зокрема в Довбиші, Вінниці, Житомирі, Києві-Биківні, Хмельницькому і Кам'янці-Подільському.

Dołbysz (d. Marchlewsk), plac przed Sanktuarium Matki Bożej Fatimskiej. Tablice upamiętniające ofiary prześladowań i terroru w latach 1935–1938. Fot. S. Kazimierzuk / м. Довбиш (кол. Мархлевський) площа перед Санктуарієм Фатимської Матері Божої. Меморіальні дошки на знак вшанування пам'яті «жертв переслідувань і терору 1935–1938 рр.». Фот. С. Казімерчук

